инв. бр.
375

Библиотека »ВОЈВОДИНА ДАНАС« издаје повремене свеске о националним, привредним, комуналним, просветним, социјалним и другим проблемима Војводине. — Власник и издаван: ДАН, Нови Сад. —
Уредник: Лазар Атанацковић

инв. 35.13

БИБЛИОТЕКА „ВОЈВОДИНА ДАНАС“

Свеска бр. 1

Hommage de l'auteur

КОМУНАЛНИ ПРОБЛЕМИ ВОЈВОЂАНСКИХ ГРАДОВА

Др. ВЛАДИМИР МАРГАН

Hommage de l'auteur

Издаје »ДАН«, Нови Сад — 1940

Инв. бр. 375

БИБЛИОТЕКА

Увод

Скоро је сувишно да овде износимо све тешкоће на које смо наилазили приликом израде овог дела. Највећим делом оне су добро познате свима оним нашим јавним радницима, који су се бавили оваквим и сличним радовима, а шира јавност и онако је према њима равнодушна, па, чак, и када су у питању проблеми од првокласног животног значаја.

Поште смо годинама прикупљали потребан материјал, то су и подаци, изнети у овом раду, неразмерни по времену, а и по специјалним питањима. Гдегод је то било могуће допунили смо излагања новијим и најновијим подацима. То није било лако учинити, јер извесни наши градови уопште нису ни одговарали, па и после многих мољакања, на постављена питања. Аутентични подаци остали су, и у последњим годинама, доста оскудни. Немачки Статистички Рајхсамт, који нам је тако често и уредно пружао сваку потребну помоћ, није могао у последњим годинама, почето од 1937/38 године па наовамо, да нам достачи потребне податке из упоредне статистичко-финансиске службе, будући да од 1938 године више није издат Статистички годишњак (Statistisches Jahrbuch). Упоредне статистичке податке сваке врсте уопште није више било могуће добити у последњим годинама пре овог, новог, европског рата. Разумљиво је да због тога наши подаци нису свуда испали равномерни.

Но, и поред свих ових великих тешкоћа, ипак је било могуће да на основу расположивих, аутентичних, података пружимо приближно верну слику наше градске комуналне политике у њеној прошлости, развоју и садашњем стању. И овако, несавршено, стање поћи ће — тако се бар надамо — да помогне нашим градским општинама, на прагу нове ере у коју, изгледа, ступа наш државни и јавни живот, да поведу једну реалнију, са више система и плана, комуналну политику.

Ако смо томе овим радом ма и нешто допринели, ми смо извршили своју дужност.

Врнац, септембра 1940.

ДР. ВЛАДИМИР МАРГАН

Комунална политика

Savoir c'est prévoir.

У свима светским и нашим информативно-политичким листовима целе стране посвећују се спортовима и спортским утакмицама; па и његово господство Мика Миш има не само своју рубрику, већ и посебан лист са илустрацијама. Али комунална политика није нашла милости ни код једног нашег листа, па ни код једног часописа. У оним, пак, часописима, који стоје у служби комуналне политике, или који носе такво нешто звучно име, колико води реч права комунална политика, није тешко погодити.

Али, комунална политика није само код нас пепељуга. У Паризу, 6 маја 1935 године, док су по гласачким местима чувари кутија дремали очекујући гласаче, који нису долазили, цела француска метропола била је на стадиону Коломб, присуствујући финалним утакмицама за „Француски куп." А приход утакмица тога дана — у јеку светске привредне кризе — износио је један и по милион динара. Нико није више мислио на деведесет гласачких места у пустом Паризу, где су се бирали градски одборници, који ће решавати о будућности Париза и комуналне проблеме најнапреднијег града целог света. На стадиону Коломб имало је да се види колико ће пута 22 младића протерати лопту између шест летава. Педесет хиљада Парижана дошло је до уверења, да је питање утакмице важније од комуналних избора, те је крепуло у Коломб још пре ручка, мада је утакмица почела тек после 3 часа после подне. Па и сам тадашњи претседник Републике г. Лебрен дошао је са целом свитом уз пратњу Марсељезе.

И док је 50 хиљада Парижана у екстази пратило са напрегнутом пажњом сваки моменат финалних утакмица, у исто време у Београду заседали су чланови Удружења трговаца и расправљали све неволје привредне кризе, која је њих — наводно — најјаче погодила, па су дошли до закључка да им највише шкоде дилетанти и илегална трговина. „Нека се сваки бави оним послом за који се спремао и који је изучио!", рекли су у својој обавеваној резолуцији.

Тако нам поручује наша чаршија. Несумњиво ово је једна од најпаметнијих кратких речи са дугим смислом која заслужује да буде забележена крупним словима у нашој најновијој историји, па је достојна, да буде исписана златним словима на свима зидовима и јавним местима широм целе наше домовине. Али та дубока мудрост није спречила ту исту чаршију, да се и она тако исто, као и многи други легиони, површно и

из дилетантски начин, без и трунке позитивног знања, не само умешала, већ и водила главну реч на велику штету наше комуналне политике.

Нека ми је дозвољено да на овом месту учиним само још неке претходне примедбе.

Када је, 13 октобра 1716 године капитулирао Темишвар и Евгеније од Савоје ослободио цео Банат од Турака, тада је ова област претстављала једну велику пустињу, пуну глиба, бара, мочвара, муља, трске и шевара, пуну дивљих звери, препуну отровних змија и мијазма. На целој овој територији, на којој данас живи преко 2 милиона душа, тада је било 25 хиљада становника.

Ослобођени Банат предао је Евгеније од Савоје на управу грофу Клаудију Флоримунду Мерсиу, генералу. Мерси, генијалан Француз, — по пореклу Шпањолац — управљао је Банатом око 17 година (1716—1732). Од целокупне површине Баната више од једне трећине стајало је под водом. Већ прве године своје управе, Мерси је отпочео велике радове око регулисања вода. Тако је пре свега дао ископати канал од Фачета до Темишвара, у дужини од око 70 километара.

Гризелиних, први историчар Баната, вели, да се злогласни понтијски мочвари старог Рима не могу ни сравнити са банатским блатом. Један велики део овог муља претворио је Мерси у продуктивну земљу. Када су се, пак, касније регулисале и остале баруштине, по плановима Фремоа, тада су учени и неучени, звани и незвани, викали: „То је хидротехничка немогућност!"... Али тој „хидротехничкој немогућности" можемо данас да захвалимо наше благостање. Да су они позвани и непозвани имали тада последњу реч при вођењу управе, ми бисмо и данас седели усред дебелог муља понтијских мочвара.

Нико не може са већим правом рећи, да је једну пустињу претворио у богату земљу, него Мерси, и то за кратко време од 17 година. Ни један споменик, ни једна улица широм целог нашег Баната, није сачувала име и успомену овог великог и заслужног човека.

А чудновати удес нашег Баната је хтео, да се после два и по века и опет у истом Темишвару, појављује други административни геније, др. Карло Телбис, градоначелник овог града. Овај Бугарин из Винце (близу Темишвара) управо је препородио овај град; он је положио све темеље његовог развитка и напретка. Деведесетих година прошлог века, Телбис откупљује све старе воденице на обалама Бегеја, па и она празна места, где су некада радиле воденице. Свет, а особито чаршија, са запрепашћењем се питао: шта ће Темишвару толике воденице? Али је мудра чаршија имала пуну веру у сјајна својства свог градоначелника; нико се није мешао у његов рад, нико није реметио његове чудне планове. И када је откупио и последње млинско право, он је чаршадну свет смелошћу свог далековидог плана, јер је на истом месту подигао турбине, те је добивеном енергијом ставио у погон комунални водовод, канализацију, електрично осветљење, трамвај... Користећи јевтину енергију основано је одмах око 16 разних индустриских предузећа, која и данас постоје и цветају. Да су

се чаршија и широка јавност умешали у његове планове и да се све јавно расправљало, то би власници воденица тражили велике своте, те би прошао цес овај велики план. Једним смелим потезом пресекао је Телбис Гордијев чвор.

Када је опет деведесетих година минулог столећа, обишао веће европске градове Едисон је новинарима изразио своје дивљење због гигантског напретка немачких градова. „То је, несумњиво, заслуга већ смишљене и изведене комуналне политике, јер на челу сваког града стоје прави и свесни комунални политичари великог калибра", рекао им је Едисон.

Као што је изведено велика заслуга Мерсиа, Телбиса и немачких градоначелника око стварања и развијања комуналне политике и великог полета њихових градова, тако исто, свакако, велики део одговорности за пропаст руског царства терети лошу управу коју је тако класично приказао Гоголь у своме „Ревизору."

Као и на свима другим пољима науке, напретка и културе, увек су водили појединци, велики умови, свесни и научни људи и то без и трунке учешћа широких слојева. Све заслуге великих маса могу се исписати на једном листићу папира од 2—3 прста ширине. Не чаршија, не заталасане масе, већ научни, свесни комунални политичари морају и мораће да воде комуналну политику. То је квинтесенција, то је алфа и омега сваке управе и сваке комуналне мудрости.

У име генијалног Мерсиа, у име оног великог Телбиса, и у име оне кратке речи са дугим смислом наше чаршије, молимо да се поклони мала важна овим одломцима из комуналне политике.

Искрено жалимо, што нећемо моћи, да обухватимо цео комплекс низа замршених проблема, већ ћемо се задржати само на неким важнијим моментима и то само утолико, уколико нам стоји на расположењу оскудни материјал из области специјалне наше градске комуналне политике.

Међу овим важнијим моментима прво место заузима:

Популација и популациона политика

„Један народ не може се брже и сигурније обогатити, већ само путем једне добре социјалне политике, преко једне праве економије човека" (др. Х. Потхоф).

Меркантилизам је учио да је највеће благо новац, монета, метал (злато и сребро). Али се брзо показала неистинитост, па и штетност Колберове теорије. Тирго, Кесне, Ди-Понт, Мирабо и други оборили су ову теорију и на њено место поставили су физиократизам који је учио, да је земља једини извор сваког благостања. Само земљоделна ствара „produit net", а сва остала занимања су непродуктивна.

Остаће вечите заслуге Адама Смиса и Карла Маркса који су показали да је једини и прави извор сваког земаљског бога и благостања само човек и његов рад. У колико је човек умнији, савеснији, савршенији, у толико је и његов рад бољи савршенији и продуктивнији. Нема и не

може бити бољег и трајнијег извора напретка и благостања од човека и његова рада. Врхунац сваке државне мудрости јесте: **очувати, сачувати, подићи човека и човечји рад.**

ТЕРИТОРИЈА И НАСЕЉЕНОСТ

Цела **територија** наших главнијих војвођанских градова износила је у квадратним километрима: код Суботице 779; Сенте 373; Сомбора 308; Велике Кикинде 274; Новог Сада 740; Вршца 197; Петровграда 131; Панчева 113; Беле Цркве 39. **Насељеност** (на 1 кв. км.) износила је код Беле Цркве 274; Новог Сада 218; Петровграда 210; Панчева 171; Вршца 137; Суботице 117; Сомбора 102; Велике Кикинде 94; Сенте 82. **Агломерација** је највећа код Новог Сада, Петровграда, Панчева и Беле Цркве.

Вршац, Суботица, Сомбор, Велика Кикинда, а пре свега Сента, имају **апсолутни рурални карактер.**

Насељеност је износила у Југославији 56.0, у Дунавској бановини 76.4, у неким њеним деловима, у срезу ковинском 44.6, алибунарском 50.6, вршачком 66.4, белоцркванском 87.4, у грочанском и космајском 84, у јасеничком 105.0, у орашком 127.8 становника на једном квадратном километру.

Српијански крајеви наше Бановине показују **већу насељеност** него војвођански део.

Да прикажемо и неке градове нашег континента, о којима имамо података:

Ареал Беча износи 271 кв. км.; Берлина 63, са предграђима 885; Париз има око 700 кв. км.; унутарњи појас Лондона 305, а цео Лондон 1795 кв. км. (већи од целог среза великобечкеречког, који је највећи у Дунавској бановини. Насељеност је износила: у Паризу 4000; у Лондону 4215; у Берлину 4801; у Бечу 6775 становника на једном квадратном километру.

ПОПУЛАЦИЈА, БРОЈНО СТАЊЕ

Бројно стање главнијих војвођанских градских насеља, у једном великом периоду од више од половине столећа, показује врло интересантно кретање и таласање, као што се види из следећих прегледа:

Први преглед

Градови	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931
Сента	19.938	21.200	25.725	28.582	29.666	30.694	31.969
Нови Сад	19.119	21.325	24.717	28.763	33.590	39.122	63.985
Сомбор	24.309	24.693	26.435	29.086	30.593	31.342	32.334
Суботица	56.323	61.367	72.737	81.464	94.610	90.961	100.058
Бачки градови	119.689	128.585	149.614	167.845	188.159	192.119	228.346
В. Кикинда	18.834	19.845	22.768	24.419	26.795	25.774	28.400
Петровград	19.666	19.529	21.934	25.953	26.006	27.522	32.831
Панчево	16.888	17.127	17.948	18.512	20.808	19.407	22.089

Градови	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931
Вршац	21.095	22.329	21.859	24.770	27.370	27.011	29.411
Бела Црква	8.284	9.845	9.041	9.695	11.524	9.650	9.657
Банатски градови	84.767	88.675	93.550	103.349	112.503	109.364	122.388
Војвођански градови	204.456	217.260	243.164	271.194	300.962	301.483	350.734

Већ на први поглед види се наглији развитак бачких градова, а слабији банатских.

Насељеност Бачке била је увек већа од Баната, те је тако био и могућ јачи прилив становништва у бачке градове.

У овом великом периоду од шест деценија број становништва је порастао (од 1869—1910) у споменутим **бачким** градовима са 68.770 т. ј. са 57,4%, по једној декади 14,3%; а у **банатским** градовима са 27.826 т. ј. са 32,7, по једној декади 8,1; у свим војвођанским градовима са 96.596 т. ј. са 46,7, по декади 11,8%.

После Уједињења (1922—1931) у наведеним бачким градовима прираст је износио 36.227 — 18,8% по једној декади 9,4%; у банатским градовима 13,024 т. ј. 11,9%, по једној декади 5,9%; у војвођанским градовима 49,251 — 16,3, по једној декади 8,1%.

Из ових бројева види се: а) да су се војвођански градови уопште **слабије развијали после** Уједињења, б) темпо **регроградног** развитка је нешто већи код бачких него код банатских градова.

У немачком Рајху, у времену од 1925—1933, прираст је износио код градова од 10—20.000 становника 7,6%; од 20—50.000 становника 7,3%; од 50—100.000 становника 6,2%.

Ми можемо, дакле, бити задовољни са порастом становништва наших градова, јер они у просеку показују прираст од 8,1% док немачки градови само 7,3%, односно 6,2%. Али с обзиром на **поогресивну ретроградну** тенденсу војвођанског становништва, изгледи по даљи развитак у будућности наших војвођанских градова, као што ћемо то касније **видети,** ипак, нису повољни. Врло је поучно упоредити развитак популације у северном, војвођанском делу, према јужном, шумадиском делу наше Бановине у деценији од 1921—1931, на чијем је почетку и свршетку извршен попис становништва.

Прегледно овај развитак овако изгледа:

Други преглед

Дес Бановине	Бројно стање становника 1921	Бројно стање становника 1931	Прираст од 1921—1931 бројно	Прираст од 1921—1931 у %
Војводина				
срезови	1,186.720	1,229.284	42.564	3,5
градови	335.912	378.728	42.816	12,8
свега	1,522.632	1,608 612	35 380	5,6
Србија				
срезови и градови	585.036	702.208	117.182	20,0
Дунавска бановина*)	2,107.658	2,310.220	202.562	9,61

Док је цела Војводина своје становништво од преко 1,5 милиона умножила само са 85 хиљада или са 5,6%, дотле је српски део Дунавске бановине својих пола милиона умножио са 117 хиљада, дакле, са 20%. Према томе Војводина је изгубила, у упоређењу са порастом становништва у шумадиским крајевима, око 15%, дакле, око 229 хиљада душа, те би бројно стање становништва у целој Војводини требало да изнесе данас око 1,8 милиона, место 1,6 милиона. Годишњи губитак у национ**а**лном дохотку износи 114,5 милиона златних динара, или 1,1 **милијарда динара годишње!**

Прираст становништва износио је, у периоду 1921—1931, у процентима и то у војвођанским градовима:

у Белој Цркви 0,1; у Сомбору 2,9; у Сенти 4,1; у Ст. Кањижи 5,6; у Вршцу 8,9; у В. Кикинди 8,7; у Суботици 10,0; у Петровграду 19,3; у Новом Саду 44,6; у Ср. Карловцима 5,67;

у српским градовима:

у Горњем Милановцу 13,7; у Пожаревцу 32,5; у Смедереву 66,3; у Крагујевцу 74,2. Као што се из ових података види прираст српских градова је знатно већи.

Градови могу одржати и унапредити број свог становништва само **досељавањем**, јер у сваком граду **аутохтоно становништво полако изумире.**

У Француској од 1845—1890 године, број градског становништва порастао је од 24,4% на 36%. У Немачкој градско становништво износило је 1822 г. 27,2%, 1867 г. 32,1; 1880 г. 41,4, 1890 г. 47,0%. А данас живе у местима од преко 5.000 становника око 56,5%. Од године 1871 до 1933 проценат становништва у општинама испод 2000 становника пао је од 63,9% на 32,9%, а у истом периоду проценат градског становништва (у градовима са 20—100.000 становника) скочио је са 7,7% на 13,0%; а у градовима са преко 100.000 са 4,3 на 30,4%.

А у истом граду рођених (аутохтоних) било је на 1000 становника и то у:

Лондону 629, Копенхагену 524, Риму 446, Берлину 424, Паризу 349, Бечу 345.

Аутохтоно становништво креће се од 60 до 35%, а остали су **досељенци.**

У Србији било је г. 1900 између домаћег становништва по градовима 57,6% мушких из места пописа; 17,3% из истог округа, а 25% из другог округа.

Год. 1900 било је рођених из исте општине у Суботици 12,7, Новом Саду 28,4, Сомбору 21,0, Панчеву 24,4.

У бившој Мађарској годишње се кретало око 5,3 милиона становника из једног места у друго. Ова унутарња миграција захватала је пре рата све веће мере. Тако је попис од г. 1900 нашао у Панчеву 8.577

*) Број становништва према дефинитивном резултату износи у Дунавској бановини: г. 1921 — 2,179.329, а г. 1931 — 2,987.295, а прираст износи 9,5%.

душа рођених у другим општинама, а вишак досељених износио је 5.734; овај број три пута је већи од целокупног прираста **током 31 године** у овом граду.

Приликом пописа становништва у некадашњој Мађарској показала се тенденса унутарњег кретања са севера на југ, што показује уочљиву намеру мађарске владе, да пребаци што већи број свог живља у јужне крајеве, у Бачку и Банат.

У Немачкој се показује кретање са северо-истока ка западу и **словенски притисак са истока.**

У Дунавској бановини рођени су у истој општини 72,4%. 1,728.904 становника рођено је у истој општини, док су 658.391 рођени ван те општине. Око 27,6% становништва наше бановине налази се у покрету, а то је више него што је било у бившој Мађарској.

СТАНОВНИШТВО ПО НАРОДНОСТИ

Овом питању морамо поклонити нарочиту пажњу.

Трећи а) преглед

Становништво по броју (у апсолутним бројевима): БАЧКА

Градови	Словени 1880	Словени 1890	Словени 1900	Мађари 1880	Мађари 1890	Мађари 1900	Немци 1880	Немци 1890	Немци 1900	Остали 1880	Остали 1890	Остали 1900	Свега 1880	Свега 1890	Свега 1900
Сента	1975	2246	2418	18706	23013	25726	468	362	244	51	104	194	21200	25725	28582
Нови Сад	10066	10772	11994	5736	7804	10246	5353	5996	6267	170	145	256	21325	24717	28763
Сомбор	16446	17486	11879	5309	6176	9051	2815	2676	2347	123	97	5759	24693	26435	29036
Суботица	28229	32321	2756	31481	38327	45646	1534	1898	1729	123	181	31433	61367	72737	81464
Бачка	56716	62825	29047 +36600 65647	61232	75320	90669	10170	10932	10587	467	537	37542 —36600 942	128585	149614	167845

Трећи б) преглед

Становништво по броју (у апсолутним бројевима): БАЧКА

Градови	Словени 1910	Словени 1921	Словени 1931	Мађари 1910	Мађари 1921	Мађари 1931	Немци 1910	Немци 1921	Немци 1931	Остали 1910	Остали 1921	Остали 1931	Свега 1910	Свега 1921	Свега 1931
Сента	2055	3141	4785	27221	26529	25924	177	310	412	213	714	848	29666	30694	31969
Нови Сад	14000	18906	36773	13343	13065	17354	5918	6486	9116	329	665	742	33590	39122	63985
Сомбор +6000	12017	22853	22923	10078	5275	5852	2181	2996	3400	6317	218	159	30593	31342	32334
Суботица +33000	3660	61582	55065	55587	26749	41401	1913	2475	2865	33450	155	727	94610	90961	100.058
Бачка	31732 +39000 70732	106482	119546	196229	71618	90531	10189	12267	15793	40309 — 39000 1309	1752	2476	188459	192119	228346

Четврти а) преглед

(Бројни однос становништва у процентима): БАЧКА

Градови	Словени 1880	Словени 1890	Словени 1900	Мађари 1880	Мађари 1890	Мађари 1900	Немци 1880	Немци 1890	Немци 1900	Остали 1880	Остали 1890	Остали 1900	Свега 1880	Свега 1890	Свега 1900
Сента	9,4	8,7	8,1	88,2	89,5	90,0	2,2	1,4	0,9	0,2	0,4	0,7	100	100	100
Нови Сад	47,2	43,6	41,7	26,9	31,6	35,6	25,1	24,3	21,8	0,8	0,5	0,9	100	100	100
Сомбор	66,6	56,1	40,9	21,5	23,4	31,1	11,4	10,1	8,1	0,5	0,4	19,8	100	100	100
Суботица	46,0	44,5	3,4	51,3	52,7	56,0	2,5	2,6	2,1	0,2	0,2	38,5	100	100	100
Бачка	44,4	42,0	17,3	47,7	50,3	54,0	7,8	7,3	6,3	0,4	0,4	22,4	100	100	100
			+21,8									−21,8			
			39,1									0,6			

Четврти б) преглед

(Бројни однос становништва у процентима): БАЧКА

Градови	Словени 1910	Словени 1921	Словени 1931	Мађари 1910	Мађари 1921	Мађари 1931	Немци 1910	Немци 1921	Немци 1931	Остали 1910	Остали 1921	Остали 1931	Свега 1910	Свега 1921	Свега 1931
Сента	6,9	10,3	14,9	91,8	86,4	81,2	0,6	1,0	1,3	0,7	2,3	2,6	100	100	100
Нови Сад	41,7	48,3	57,5	39,7	43,4	27,0	17,6	16,6	14,5	1,0	1,7	1,0	100	100	100
Сомбор	39,3	72,9	70,9	32,9	16,8	18,1	7,1	9,6	10,5	20,7	0,7	0,5	100	100	100
Суботица	3,9	67,8	55,0	58,7	29,4	41,4	2,0	2,7	2,9	35,4	0,1	0,7	100	100	100
Бачка	25,0	52,3	51,8	43,1	29,0	31,4	16,5	17,2	15,1	15,4	1,5	1,4	100	100	100
	+13,0									−13,0					
	38,0									2,4					

Пети а) преглед

Становништво по броју (у апсолутним бројевима) БАНАТ

Град	Словени 1880	Словени 1890	Словени 1900	Мађари 1880	Мађари 1890	Мађари 1900	Немци 1880	Немци 1890	Немци 1900	Остали 1880	Остали 1890	Остали 1900	Свега 1880	Свега 1890	Свега 1900
В. Кикинда	11650	12944	13180	3092	3519	4000	4732	5719	6408	401	586	831	19845	22768	24412
Петровград	8635	8439	8296	3776	5116	9214	6597	7874	7934	521	505	409	19529	21934	25953
Панчево	8803	8118	8080	1165	2057	2627	6577	7284	7363	582	491	433	17127	17948	18512
Вршац	7815	7803	8199	1005	1254	2527	12839	12151	13248	670	648	802	22329	21859	24770
Бела Црква	1651	1535	1662	470	574	966	6825	6040	6085	899	892	982	9845	9041	9695
Банат	38524	38839	39522	9508	12518	19334	37570	39071	41032	3073	3122	3157	88675	93550	103349

Пети б) преглед

Становништво по броју (у апсолутним бројевима) БАНАТ

Град	Словени 1910	Словени 1921	Словени 1931	Мађари 1910	Мађари 1921	Мађари 1931	Немци 1910	Немци 1921	Немци 1931	Остали 1910	Остали 1921	Остали 1931	Свега 1910	Свега 1921	Свега 1931
В. Кикинда	14211	15175	16768	5968	4122	5333	5855	5714	5803	758	703	495	26795	25774	28400
Петровград	9465	11590	15000	9148	7508	9189	6811	7888	8164	582	536	378	26006	27522	32831
Панчево	9094	10206	12028	3864	1536	1746	7467	7255	7872	803	410	433	20808	19407	22069
Вршац	8776	10639	13995	2890	2433	2787	13356	13244	11926	1148	645	703	27370	27011	29411
Бела Црква	2058	3407	4287	1213	370	405	6062	5194	4400	2391	679	556	11524	9650	9657
Банат	43607	51037	62088	23583	15969	19460	39751	39355	38174	5562	2973	2566	112503	109364	122388

БИБЛИОТЕКА

Шести а) преглед

Становништво по броју (у процентима) — БАНАТ

Град	Словени 1880	Словени 1890	Словени 1900	Мађари 1880	Мађари 1890	Мађари 1900	Немци 1880	Немци 1890	Немци 1900	Остали 1880	Остали 1890	Остали 1900	Свега 1880	Свега 1890	Свега 1900
В. Кикинда	58,5	56,8	54,0	15,6	15,5	16,4	23,8	25,1	26.2	2,1	2,6	3,4	100	100	100
Петровград	44,2	38,5	32,3	19,3	23,3	35,5	33,8	35.9	30,6	2,7	2,3	1,6	100	100	100
Панчево	51,4	45,2	43,7	6.8	11,5	14,2	33,4	40,6	39,8	3,4	2,7	2,3	100	100	100
Вршац	35.0	35,7	23,1	4,5	5,7	10,2	57,5	55,6	53,5	3,0	3,0	3,2	100	100	100
Бела Црква	16,7	17,0	17,1	4,8	6,3	9,9	69,4	66.8	62.8	9,1	9,9	10,2	100	100	100
Банат	43,4	41,5	38,3	10,7	13,4	18,7	42,4	41,8	39,7	3,5	3,3	3,3	100	100	100

Шести б) преглед

Становништво по броју (у процентима) — БАНАТ

Град	Словени 1910	Словени 1921	Словени 1931	Мађари 1910	Мађари 1921	Мађари 1931	Немци 1910	Немци 1921	Немци 1931	Остали 1910	Остали 1921	Остали 1931	Свега 1910	Свега 1921	Свега 1931
В. Кикинда	53,0	58,9	59,0	22,3	16,2	18,8	21,9	23,2	20,4	2,8	2,7	1,8	100	100	100
Петровград	36,4	42,1	45,7	35,2	27,3	27,9	26,2	28,5	24,9	2,2	2,0	1,5	100	100	100
Панчево	43,7	52,6	54,5	16,2	7,9	7,9	35,8	37,3	35,6	4,3	2,2	2,0	100	100	100
Вршац	32,0	39,5	47.7	14,2	9,0	9,6	49,6	49,1	40,2	4,2	2,4	2,5	100	100	100
Бела Црква	17,9	35,2	44,4	10,5	3,8	4,6	52,6	53,7	45,6	19,0	7,3	5,4	100	100	100
Банат	38,7	46,6	50,8	21,0	14,4	15,9	35,4	36.0	31,1	4,9	3,0	2,2	100	100	100

У подацима мађарске статистике код града Сомбора и Суботице морали смо да извршимо коректуру, јер је мађарско статистичко звање неке Словене (Буњевце, Шокце, Словаке, Словене) све убележило у рубрику „Остали", те је тиме деформисано право стање на штету Словена. Ми смо морали, дакле, ову грешку да поправимо, те тако ови наши прегледи претстављају пречишћено демографско стање.

Све ове појединости скупили смо и приказали синоптички у прегледима број 7 и 8.

Седми а) преглед

(У апсолутним бројевима) — БАНАТ и БАЧКА

Градови	Словени 1880	Словени 1890	Словени 1900	Мађари 1880	Мађари 1890	Мађари 1900	Немци 1880	Немци 1890	Немци 1900	Остали 1880	Остали 1890	Остали 1900	Свега 1880	Свега 1890	Свега 1900
	95240	101664	68573	70740	87838	100003	47740	50003	51619	3540	3659	40969	217260	243164	271194
			+36600									—36600			
			105173									4399			
У Војводини	1910	1921	1931	1910	1921	1931	1910	1921	1931	1910	1921	1931	1910	1921	1931
	114339	157549	181634	129812	87587	109991	49940	51622	53967	6871	4725	5042	300962	301483	350734

Седми б) преглед

(У процентима) — БАНАТ и БАЧКА

Градови	Словени 1880	Словени 1890	Словени 1900	Мађари 1880	Мађари 1890	Мађари 1900	Немци 1880	Немци 1890	Немци 1900	Остали 1880	Остали 1890	Остали 1900	Свега 1880	Свега 1890	Свега 1900
			25,3									15,2			
			+23,5									—13,5			
	44,0	41,8	38,8	32,4	36,0	40,5	22,0	20,6	19,0	1,6	1,6	1,7	100	100	100
У Војводини	1910	1921	1931	1910	1921	1931	1910	1921	1931	1910	1921	1931	1910	1921	1931
	25,0									15,4					
	+13,0									—13,0					
	38,0	52,3	51,8	43,1	29,0	31,4	16,5	17,2	15,4	2,4	1,5	1,4	100	100	100

Осми преглед

Таласање броја становништва у главнијим градовима Војводине, по народностима, од г. 1880—1931, у процентима

	1880	1890	1900	1910	1921	1931
БАЧКА						
Словени	44,1	42,0	39,1	38,0	52,3	51,8
Мађари	47,7	50,3	54,0	43,1	29,0	31,4
Немци	7,8	7,3	6,3	16,5	17,2	15,4
Остали	0,4	0,4	0,6	2,4	1,5	1,4
Бачка	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
БАНАТ						
Словени	43,4	41,5	38,3	38,7	46,6	50,3
Мађари	10,7	13,4	18,7	21,0	14,4	15,9
Немци	42,4	41,8	39,7	35,4	36,0	31,1
Остали	3,5	3,3	3,3	4,9	3,0	2,2
Банат	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ВОЈВОДИНА						
Словени	44,0	41,8	38,8	38,0	52,3	51,8
Мађари	32,4	36,0	40,5	43,1	29,0	31,4
Немци	22,0	20,6	19,0	16,5	17,2	15,4
Остали	1,6	1,6	1,7	2,4	1,5	1,4
Војводина	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Прегледи број 7 и 8 особито су поучни. Из њих се виде еволуирање и таласање народности у великом периоду од г. 1880—1931. Ако упоредимо предратно и послератно стање бројног кретања нашег градског становништва (у процентима), то видимо, да су **сви Словени** у годинама 1880—1910 пали са 44,0 на 38,0 — изгубили су 6%, — а у периоду 1910—1931 порасли са 38,0 на 51,8 — добили су 13,8%.

Мађари су у години 1880—1910 порасли са 32,4 на 43 — добили **су** — 10,7%; у години 1910—1931 пали су са 43 на 31,4 — изгубили **су** 11,7%. Њихов губитак према предратном стању је мали (1% по декади).

Немци у години 1880—1910 пали су са 22,0 на 16,5; изгубили су 5,5%; у години 1910—1931 пали су са 16,5 на 15,4; изгубили су 1,1%. Њихов **послератни** губитак је, такође, мали.

Код „осталих" стање је стационирано.

Но, период 1910—1931 обухвата време ратно и послератно, а особито светска привредна криза свакако је штетно утицала на развитак популације уопште.

Наш популациони **добитак** у овом периоду износи 13,0%; а по декади 6,5%. Ово је, управо, незнатан пораст Словена у нашим градовима. Незнатан, нарочито ако упоредимо ове наше бројеве са порастом мађарског становништва по војвођанским градовима у ранијим периодима, за време мађарског режима.

Пораст у периоду 1880—1900 износио је код:

ГРАД	Целокупно становништво 1880—1900	Целокупно становништво 1880—1900	Само код Мађара у једној деценији
Вел. Кикинда	23,1	29,4	14,7
Сента	34,8	37,5	18,7
Суботица	32,7	45,0	22,5
Сомбор	17,6	70,5	35,2
Нови Сад	34,0	78,6	39,3
Бела Црква	минус 1,5	105,5	52,7
Панчево	8,1	125,5	62,7
Петровград	32,9	144,0	72,0
Вршац	10,9	151,9	75,7

У овом периоду највише су страдали Вршац, Петровград, Панчево. Бела Црква је још горе прошла јер је њено становништво пало са 1,5%, а у исто време Мађари су се **намножили са 105,5%.**

Послератни **добитак** у словенском становништву код војвођанских градова износио је 6,5%, а најскромнији добитак Мађара пре рата је 18,7, дакле **више од двапута већи.** Пораст Мађара био је већи од пораста Словена у реченом периоду у Сенти око трипута, у Суботици 6 пута, у Новом Саду преко 6 пута, у Белој Цркви 9, у Панчеву око 10 пута, у Петровграду 12, у Вршцу, такође, 12 пута.

Још ћемо много прегнантију слику добити ако упоредимо пораст током једне деценије пре и после рата, и то пре рата код Мађара, а после рата код Словена у војвођанским градовима, те ако покажемо са колико је био јачи пораст Мађара **пре** рата од пораста Словена после рата.

Ово упоређење приказујемо овде:

Пораст становништва у процентима износио је:

У	код Словена 1921—1931	код Мађара 1880—1900	више код Мађара
Петровграду	3,6	72,0	68,4
Вршцу	8,1	75,7	67,6
Панчеву	8,1	62,7	54,6
Белој Цркви	9,2	52,7	43,5
Суботици	минус 12,8	22,5	35,3
Сомбору	2,0	35,2	33,2
Новом Саду	9,2	39,3	30,4
Вел. Кикинди	0,1	14,7	14,6
Сенти	4,6	18,7	14,1

Сви банатски градови били су јако изложени мађарској инвазији.

Наш највећи град Суботица бројао је 1921 године свега 61.582 **Словена**, а г. 1931 само 55.065, мање са 6517 Словена. У исто време Мађари су порасли са 26.749 на 44.401, дакле са 17.652 душе више. Па и у Сомбору у последњој деценији бројни пораст свих Словена

износио је само 70 душа, а у исто време Мађари су се умножили са 577, а Немци са 404, обе народности са 981 што превазилази за 12 пута словенски прираст.

Истина је да су наше градове задесиле послератне невоље и кризе, али то би важило за Словене као и за Несловене.

Немци су изгубили, у периоду 1921—1931, у бачким градовима 1,8%; у банатским 4,9%; у војвођанским 1,8%.

После изложеног могли би да поставимо питање: **Да ли су Војвођани водили добру национално-комуналну политику?** Али овим нисмо исцрпли ове моменте комуналне популационе политике.

Друштвена структура наших градова

Питање структуре нашег друштва од велике је важности, много веће, него што се уопште мисли. Ми ћемо овде укратко изнети само оне моменте који се односе специјално на наше војвођанске градове.

Да прикажемо, у једном погледу, како изгледа структура нашег друштва у градовима према попису од г. 1921. Године се уопште групишу: 0—15, 15—30, 30—60 и преко 60 година. Године 0—15 и преко 60 су **стерилне и непродуктивне** и падају на терет група 15—60, које се сматрају **продуктивним.** У колико је ова група јаче заступљена, утолико је већа продуктивна моћ друштва и то не само у погледу неке фертилности (плодности), већ и у погледу привредног ефекта. Зато се овом питању и поклања велика пажња.

Како изгледа друштвена структура наших градова? То ће нам показати овај преглед:

Девети преглед

Становништво по групама старости у војвођанским градовима г. 1921 (у апсолутним бројевима):

Град	0—15	15—30	30—60	преко 60	Свега
Сента	9753	8587	9619	2735	30694
Нови Сад	9933	13018	13042	3129	39122
Сомбор	8575	9007	10508	3252	31342
Суботица	27805	26869	28393	7894	90961
В. Кикинда	7869	7112	8166	2627	25774
Петровград*	7815	8923	8876	2408	27522
Панчево	5005	5676	6595	2131	19407
Вршац	6811	7638	9634	2928	27011
Бела Црква	2115	2886	3337	1312	9650
Свега	85231	89216	98170	28416	301483
		у %			
Сента	31,5	28,1	31,4	9,0	100

*) У „Дефинитивним резултатима пописа становништва" стр. 438—441 бројеви издају укупно 27.072, према износу на стр. 3460. Наше Држ. статистичко звање о овим разликама не даје нам никаква обавештења.

Нови Сад	24,4	33,3	33,3	8,0	100
Сомбор	27,4	28,7	33,5	10,4	100
Суботица	30,6	29,5	31,2	8,7	100
В. Кикинда	30,7	27,8	31,7	10,3	100
Петровград	27,3	31,3	32,8	8,6	100
Панчево	25,8	29,1	34,1	11,0	100
Вршац	25,3	28,2	35,7	10,8	100
Бела Црква	21,9	29,9	34,6	13,6	100
Свега	28,4	29,6	32,6	9,4	100

Из овог прегледа види се да највећи број деце имају Сента, Суботица и Велика Кикинда, што и одговара њиховом **руралном** карактеру. Сиромашни су Бела Црква, Вршац, Нови Сад и Панчево.

У погледу стараца воде Бела Црква, Вршац, Сомбор, Велика Кикинда и Панчево, што одговара малом броју деце.

По продуктивним годинама, (15—60) овако се ређају градови: (у процентима):

Нови Сад 66,6, Бела Црква 64,5, Петровград 64,1, Вршац 63,9, Панчево 63,2, Сомбор 62,2, Суботица 60,7, Сента 59,5, Велика Кикинда 59,0.

Разлика је доста велика између Новог Сада и Велике Кикинде. Нови Сад има око 307 више продуктивне снаге него Велика Кикинда. Интересантно је, да скоро сви **рурални** градови имају мање продуктивне снаге, него **урбански.**

Да сравнимо нашу друштвену структуру са другим друштвима:

По групама старости било је у процентима:

а) продуктивна група: 15—60 год.

б) непродуктивне групе: 0—15 и преко 60 год.

(1933)

Државе	групе а	групе б
1 В. Британија	700	300
2 Белгија	648	352
3 Немачки Рајх	647	353
4 Швајцарска	646	354
5 Аустрија	641	359
6 Француска	637	363
7 Чехословачка	635	365
8 Мађарска	627	373
9 Шведска	624	376

Државе	групе а	групе б
10 Данска	617	383
11 Норвешка	599	401
12 Холандија	599	401
13 Пољска	597	403
14 Италија	595	405

15 Грчка	589	411
16 Шпанија	581	419
17 Бугарска	570	430
18 Југославија	565	435
19 Русија	562	438
20 Турска	465	535

1910	а)	б)
Банат	59,3	40,7
Бачка и Барања	59,4	40,6
Србија 1910	55,0	45,0
Немачки Рајх 1871	57,9	42,1
Југославија 1931	56,5	43,5
Војвођански градови	62,2	37,8
Дунавска бановина	59,4	40,6

Немачки Рајх имао је г. 1871 исту друштвену структуру као данас наша Југославија.

Међу свима културним земљама Југославија има **најмањи** број продуктивне групе 56,5. У том погледу она стоји **горе** и од осталих балканских земаља. У Југославији је, напротив, највећи број непродуктивног друштвеног слоја (43,5%). Скоро половина пада на терет оне друге продуктивне групе. Од сто душа 56 ради, а 44 живе на њихов терет. У Дунавској бановини прилике су боље јер овде раде 59, а 41 живи на њихов терет.

Када би се број продуктивног слоја могао подићи на степен Немачког Рајха, то би Југославија имала са **720.000** више продуктивних снага. Ако се узме, да наш национални доходак износи по једном становнику годишње само око 500 златних динара то би износио вишак нашег народног привредног дохотка 360 милиона динара у злату, или око **3,6 милијарди динара!**

Експозе Министарства финансија за 1937—38 годину показао је да је наш национални доходак од г. 1925 до г. 1936 пао са 69,6 на 38,2 милијарди динара. По једном становнику износио је национални доходак 1936 год. 2.544 динара. Према томе сви ови наши бројеви имали би да се коригирају и униже са скоро 50%. Но, међутим, на целој линији привредног живота показује се знатан скок са око 30%, који се налази још увек у порасту, те према томе сви ови и следећи наши рачуни могу остати некориговани.

Па и према Бугарској и Грчкој налази се Југославија у **горем** положају са око 1—1½%, што износи око 120.000 продуктивних снага мање, а у националном дохотку губитак од 60 милиона у злату или 600 милиона динара.

Југославија је имала, године 1929, деце испод 15 година 4,068.068 т. ј. 34,9%; Србија је имала г. 1900 — 1,045.446 т. ј. 41,9%. Југославија би требала према томе да данас има деце испод 15 година

5,866.000; она има, дакле, мање, у упоређењу са предратном Србијом, 1,766.000 деце.

У војвођанским градовима ради 62 од сто становника, а 38 живи на њихов терет. Ми се налазимо отприлике на нивоу Мађарске и Шведске, али је ту урачунато и село. Према Немачкој Рајху (урачунато и село) наши градови имају око 3% **мање** продуктивне снаге, што значи око 10.000 продуктивних снага **мање**, а у националном дохотку 5 милиона у злату или **50 милиона динара мање од немачког нивоа!**

Директор **Мартин Улбрих** вели, да би се згодним и стожијим законским мерама могла око трећина становништва са телесним и душевним манама (слепи, глувонеми, кретени, умоболни) потпуно оспособити за привредни рад и зараду, а терет остале две трећине ових могао би се до извесног степена смањити на 1/2—1/3, те би се тако национални терет могао свести на минимум. У Немачкој се цени овај терет на **30 милијарди златних марака.** У Немачком Рајху и постоји овакав закон.

У Југославији има по попису од 1921 године свега глувонемих 17.691, умоболних 21.475, слепих 12.246, других 11.066, свега 62.478 лица са телесним и душевним манама.

Њихов мањи годишњи национални доходак износи 31,239.000 златних динара (или 312 милиона динара). Ако би се оспособила 1/3 за рад, то би се смањио терет са (20.826 x 500) = **10.413.000 златних динара годишње!**

Па да још додамо и неке друге посредне и непосредне губитке, или ваш не неопходне издатке, то добијамо огромне своте, које терете наше целокупно друштво, а особито наше градове.

Такс се троши код нас годишње на: алкохол 7.000 мил. динара; на пудер, шминку, колоњску воду итд. 240 милиона; на каву 256 милиона; на свилу 200 милиона (на чисту свилу 78; на вештачку свилу 82; на полу свилу 20; на свилене чарапе 20); на губитак по групама старости 36.000 милиона; на губитак телесних и душевних мана 100 милиона. Свега, дакле, на ове издатке око 44 милијарде динара.

Па да смањимо ове националне губитке или сувишне издатке само са трећином то би годишња уштеда и привредна добит износила око 10—14 милијарди динара! Овим би сељачки дугови били двапут, па и трипут покривени! Ми ћемо код чиновничког питања изнети и друге неке ефективне националне губитке, а који су још од већег значаја.

Али да прегледамо ову друштвену структуру с обзиром на националне групе.

Групе старости по **народностима** овако изгледају (г. 1921) у Југославији:

групе:	Сви Словени	Мађари	Немци
а) продуктивне	56,8	58,4	59,8
б) непродуктивне	43,2	41,6	40,2

У Југославији Немци су у продуктивним годинама са око 3% **јачи** од свих Словена. Дакле, сви Словени имају са око 360 хиљада про-

дуктивних снага мање од Немаца у Југославији. И тако око 180 милиона златних динара (или 1,8 милијарди динара годишње) износи наш губитак у националном дохотку према нашим Немцима у земљи. Са 1,8 милијарди годишњег дохотка могло би се поправити наше привредно стање само ако би се подигао ниво наше продуктивне групе на ниво оне коју имају наши Немци у земљи који живе овде међу нама и под истим приликама и невољама.

Несумњиво, то је благодаран терен за делатност наше социјалне и комуналне политике.

Први, па и једини који се код нас бавио испитивањем овог тако важног питања је заслужни професор **др. Мчлан Јовановић-Батут**; он је у свом врло темељном раду **„Природни прираст становништва Србије и његов биотички значај"** — посветио нарочиту пажњу овом питању. Он вели да је Краљевина Србија у људском материјалу **најмање плодна** иако је укупан број рођених код нас сразмерно јачи. Дакле, висок наталитет при ниском фертилитету.

Просечна старост целокупног становништва у Србији је најмања, мања је од Француске са 7,28, а од најмањег броја Ирске са 1,54 година, а то је замашна разлика.

Резимирајући своје расматрање др. М. Јовановић вели:

1) Да је људски материјал Србије, посматран као целина, **кратког века;**

2) Да је у Србији сразмерно **мање** становника у **продуктивном** добу живота за животну борбу способних људских снага, него у другим европским земљама.

3) Да је и само становништво из **продуктивног**, за животну борбу способног отсека живота, у нашој држави сразмерно **кратког века**, краћег него становништво осталих европских држава.

И убрзано било једног народа је доста поуздан знак да је поремећен природан, нормалан ред у његовој организацији. Стога се ми од убрзаног ритма нашег живота не можемо надати оним резултатима, који би доиста одговарали природним даровима нашег племена.

Велики број рађања и високи број смртности исцрпели су и црпе стално организам нашег друштва и **депотенцирају** његову **биотичку вредност.**

Ми брзо **сазревамо, брзо живимо** и брзо се **истрошимо. Зато** је код нас, иако **смо мали** народ, несразмерно много књижевника, уметника, нарочито **млађих.** С правом је упозорио већ **Љубомир Недадовић** да југословенски и новогрчки писци престају писати у оним годинама, у којима књижевници других народа тек почињу. Ми се брзо загревамо, па и брзо се расхлађујемо.

Друштвена структура нашег народа и у Југославији нити је нормална, нити природна, а најмање идеална!

У немилосрдној међународној оштрој конкуренцији они ће народи однети победу, **који се одликују највећим биотичким вредностима.**

С правом је казао **др. Фридрих Бургдерфер:** „У крајњој линији будућност једног народа не одлучују порази и политичка подјармљивања, већ његова биотичка снага... Истребљен може бити један народ самим собом, преко своје непродуктивности." **(„Volk ohne Jugend")**

Тако изгледа, дакле, и наша војвођанска периферија, тј. онај извор, на кога наши градови црпе не само своју привредну, већ, у првом реду, своју популациону снагу и своју **биотичку и продуктивну вредност.**

Само би корисно било када би не само наши комунални, већ и социјални политичари поклањали више, много више, пажње овом тако важном проблему, који има судбоносне и привредне ефекте.

Нису од мање важности ни ови проблеми, које ћемо сада само летимично приказати, а који, такође, спадају још увек у област „социјалних мистерија", бар за неке комуналне политичаре.

Проблеми комунално-социјалне природе

Ми ћемо овде изнети само један део проблема комунално-социјалне природе и то само у кратким потезима.

Да бисмо могли боље схватити значај градова поред њихове велике културне мисије, коју су они вековима вршили у целом свету, потребно је да се упознамо са једном другом друштвеном појавом, — са тзв. „индустријализацијом".

Развитак друштвеног живота у Европи показује лагани прелаз са пољопривреде ка индустрији.

У Немачком Рајху пао је број пољопривредника (г. 1871) са 63% на 28% (г. 1933), а у истој је мери порастао број индустријалаца, занатлија и трговаца. Ми наводимо увек као пример Немачку пошто о њој имамо најтачније податке, а са друге стране и због тога што је она била пре пола века скоро чисто аграрна земља, и што води најбољу комуналну политику. Вал индустријализације креће се са северозапада ка југо-истоку Европе, те је полако захватио и наше области. Тако је од године 1890 до 1910 број пољопривредника пао у Банату од 75,5 на 69,1%, у Бачкој од 70,0 на 67%, а у исти мах скочио број индустријалаца и трговаца у Банату са 14,6 на 19,8, а у Бачкој са 20,0 на 20,5%.

У Дунавској бановини број земљоradника износи 74,71%, а индустријом, занатством и трговином баве се 18,66% свих становника. У Дравској бановини ови бројеви износе 60,29 према 23,97; у Савској 75,33 према 17,21; у Југославији 76,58 према 15,86%. Вал индустријализације јаче је захватио северни и северно-западни део наше земље а мање остале крајеве.

Све већи број становника прелази са земљорадње на индустрију. Тиме се мења не само облик, већ и састав, па и сам духовни склоп друштва. У вези са овим све већи број прелази из села у град. Тако је у Немачкој 1790 године живело само 3,4% од становништва

у градским општинама, а 1850 године већ 11,5, г. 1890, пак, 29,20; а г. 1932 живе 65,9% у градовима. Па и сама пољопривреда се полако индустријализује и механизује. Ми можемо, дакле, сигурно да рачунамо да ће овај друштвени ток све више обухватити не само наше крајеве већ и целу Југославију, те ће се друштвена структура и његов менталитет битно изменити. Са овим током индустријализације наступиће још и **наглије опадање наталитета**, које је већ данас у пуном јеку. Тако је наталитет пао у Југославији од г. 1864 до г. 1932 са 46,8 на 32,8 (са 14%), а у исто време морталитет је пао са 27,5 на 19,2 (са 8,3%), па је тако природни прираст **пао од 19,3 на 13,6%** (са 5,7%).

У нашој бановини кретао се наталитет и морталитет од г. 1919 до г. 1928 и то:

	наталитет	морталитет	природни прираст
у селима:	29,2—31,4	19,7—21,5	9,5—9,9
у градовима:	22,0—25,9	20,3—23,2	1,8—2,7
у Дунавској бановини:	27,8—30,4	19,5—21,8	8,2—8,6
у Југославији:	29,5—32,6	21,3—20,5	7,7—12,3

Природни прираст од г. 1921 — (када је бележио у нашим градовима 7,5) — **стално је у опадању**, а данас он износи једва још **око** 2% у нашим градовима.

Истина к **просечна дужина живота** код наших градова је нешто већа него у Југославији (1921); она износи код **мушких: у** Југославији 26,5; у Банату 29; у Бачкој и Барањи 28,9; у Северној Србији 26,4; код **женских:** у Југославији 27,6; у Банату 29,6; у Бачкој и Барањи 29,4; у Северној Србији 27,5.

Нажалост, **ми** немамо **тачних** података о кретању становништва по наших градовима, те ћемо изнети само неке податке.

У **Белој Цркви** пао је од г. 1910 до г. 1927 број бракова са 8,8 на 5,4; број рођених са 22,0 на 17,9, а умрлих са 26,0 на 22,0.

У Вршцу наталитет се кретао, у периоду 1876—1879 до 1930—1932, од 45,5 на 18,6, а морталитет од 46,5 на 24,0, природни прираст од **1,0 на минус 5,4.**

Вршац је завршио свој популациони биланс у г. 1930—1932 са **губитком од 5,4%.**

Овај популациони губитак износио је у **Вршцу:** 1928 — 1,5%; 1929 — 4,5%; 1930 — 1,0%; 1931 — 0,0%, 1932 — 5,4%.

То су, свакако, огромни популациони губици. Југославија је имала године 1929 природни прираст од 12,3%, те према томе, губитак Вршца износи 17,7%. Вршац губи, дакле, годишње око 520 својих становника што претставља ефективан губитак од 260.000 златних, **или око 2,6 милиона динара** годишње. То је, бесумње, за овај град огроман губитак.

Ми смо у великом делу, под насловом „Монографија Подунавске области" (I св. стр. 209 и 312) показали да је код нас у великој мери

већ обухватио не само градско, већ и сеоско друштво судбоносан систем „једночедности" о коме се тако мало води рачуна.

Др. Ф. Бургдерфер, директор државне статистике у Берлину, израчунао је прогресивно опадање популације поред система „једночедности." По овом рачуну, и поред два детета, овако ће изгледати бројно стање:

Код почетка са 1000 душа — после 30 година биће 621 душа; после 60 — 386; после 90 — 240; после 120 — 149; после 150 — 92; после 300 — 8.

Један град, поред система „двочедности", пашће са 30.000 становника, после 150 година, на ниво једног села од око 1800 становника.

Према оваквом рачуну Дунавска бановина, која има сада око 2,582.347 становника, имаће, после 30 година, 1,603.637 становника; после 60 година — 996.785; после 90 година — 519.763; после 120 година — 384.769; после 150 година — 237.575; после 300 година — 20.658.

А град Вршац, који данас броји око 30.000 становника, имаће после 30 година 18.630 становника; после 60 година — 11.580; после 90 година — 7.200; после 120 година — 4.470; после 150 година — 1.860.

А то ће, вероватно, и наступити и то тим пре што и цела околина пати од кобне демографске болести „једночедности", те Вршац, а као ни остали наши градови, неће имати ону потребну резерву, из које би црпео своју популациону снагу, јер се и она полако гаси. А за Вршац овакво стање скрива још већу опасност, јер тај град нема никакву привлачну снагу, пошто је на граници, а у близини од 70 км. развија се престоница са огромном апсорпционом снагом у погледу популације, па даље ту је и Нови Сад и Петровград који имају, такође, већу апсорпциону моћ.

Празне редове испуниће досељеници из јужних крајева наше домовине.

Према данашњем темпу размножавања Југославија ће имати 1940 г. 15,7 милиона становника; 1950 г. 17,6; 1960 г. 19,4 милиона становника.

Али докле је приraштај становништва од г. 1921 до 1931 износио годишње у Дринској бановини 2,5, Врбаској 2,1, Моравској 1,9, Вардарској 1,9, Зетској 1,6, дотле у Приморској 1,2, Савској 1,1, Дунавској 0,9, Дравској 0,8. Ове четири последње бановине стоје **испод** просека целе Југославије (1,4).

Ретроградна тенденса и код нас је потпуно јасна. Још пре рата, 1909—1912 године, било је на сто бракова 0—2 детета и то: у Вршцу 52,2; у Панчеву 50,0; у Новом Саду 41,7; у Сомбору 39,7; у Суботици 37,1; у Тамишкој жупанији 43,2; у Торонталу 40,8; у Бачкој 39,3. Скоро у половини бракова владала је већ пре рата „једночедност."

Број рођене деце на један брак износио је г. 1929 у: Приморској бановини 4,1; у Зетској 4,0; Дринској 3,9; Вардарској 3,9; Моравској 3,6; Врбаској 2,5; Дравској 3,5; Савској 3,3; Дунавској 3,2; у Београду 2,1.

Првих пет бановина могу се назвати **фертилним**, јер рађају по четири детета, од којих ће два заузети место својих родитеља, а два иду на размножавање. Код осталих бановина само још једно дете остаје за

размножавање, те ће стварати само мало размножавања, а после **стационарно** стање у становништву. Као што се види у погледу деце најгоре стоји **Дунавска бановина**, која прегнантно претставља систем „једнодечности." Од овако устројене периферије не могу наши војвођански градови очекивати неки јачи полет или прираст свог становништва.

Са индустријализацијом иде упоредо лавала становништва из села у градове. Тиме се, пак, отварају нове перспективе, те се множе и компликују и друштвени проблеми.

Тако агломерација има штетне последице: на брак, на брачну плодност, на полне болести, на криминалитет и на душевне болести.

Уопште агломерација утиче **штетно** по цело друштво и руши његову кохезију. Већ је **Жан Жак Русо** рекао да су градови понори за човечји род.

Тако исто од велике важности је да се по градовима, а особито по великим, разноликост у погледу језика, обичаја, мишљења, начина живота, менталитета, етике и погледа на свет, — тако рећи цео живот —, изједначује, нивелише.

Нажалост, овакви упливи наших градова нису уопште проучени, те тако и у овом погледу стојимо и радимо потпуно необавештени. А то је особито важно знати за будућност Војводине, јер она стоји на првом месту у погледу урбанизације.

Ако посматрамо друштвену структуру по групама старости, видећемо да су **старије** групе заступљене јаче у **западном** делу Југославије, а у **источном**, пак, више **млађе** групе. У оним првима преовлађује **„геронтократија"** (владавина старијих), а у овима **„неанократија"** (владавина млађих). Геронтократија влада претежно у западним бановинама: Дравској, Савској, и Дунавској. Напротив, неанократија у: Врбаској, Дринској, Зетској, Моравској, Вардарској и Приморској. У првој групи влада мирније, хладније и објективније расуђивање, али и конзервативизам, а у другој више импулзивност. Сукоб је, дакле, на целој линији неизбежан. Оне прве области приближују се више западу, а ове друге истоку нашег континента. Геронтократија типично је владала у последњој фази Атином и Римом и пад је био неизбежан. Сви остарели народи, племена, области имају геронтократију, а то је сигуран предзнак наступајуће декаденсе. Зато се боре против застаревања тако очајно Французи, а у најнозије време и Немци, чији је Фирер у своме делу „Мајн Кампф" написао да ће се повући из јавног живота када напуни шездесету годину.

* * *

Опште је познато, да је у погледу опадања наталитета најгоре стајала Француска. Тако вели **Шарл Торке** да у г. 1896—1901, док се становништво Немачке умножило са 4 милиона, дотле порast француског становништва износи само 300.600. Тако ће постати горком истином речи Молткеа: „Француз губе сваког дана по једну битку." **А. Бертијон** вели **да** је „цела истина да Француска нагло опада, те да ће ускоро постати држава трећег реда међу европским државама. Њеној привредној снази, њеној војној моћи, њеном културном утицају, прети највећа опасност!"

Овим тако важним проблемом баве се већ и наши суседи. Тако је у **Румунији др. Сабин Манила**, директор државног Статистичког завода, указао, да је у суседној жупанији Крашо-Северину (на простору од Лугоша до Оршаве) наталитет пао на 18,6, па је тако исто низак наталитет и у осталим деловима румунског Баната. Испитивања су вршена на лицу места по селима. Одржана је једна анкета стручњака (септембра 1934) у селу **Какову** (близу Оравице) под претседништвом самога румунског Краља Карола. — И у Румунији поклањају врло велику пажњу популационом питању, ма да наталитет целе краљевине Румуније стоји још увек врло високо (г. 1934 било је 32,4; а прираст 11,7%). Округ **Тулчеја** забележио је управо баснословни наталитет, какав нигде још није забележила демографија, 69,7%. То је управо гигантски број!

У нашим данима написао је једно велико научно дело са огромним доказним материјалом сам директор државне статистике у Берлину **др. Бурглерфер (Volk ohne Jugend)**, па је поникла читава библиотека и богата литература, која се бави специјално питањем популације; целим Немачким Рајхом овладао је оправдани патриотски страх и трепет за будућност немачког народа од око 100 милиона.

Популациони билане у последњој декади пружа нам овакву слику: природни прираст износио је у последњој деценији (г. 1930), у Енглеској 3,1%, Француској 5,3%, Немачкој 6,5%, Чехословачкој 8,0%, Италији 12,4%, Пољској 17,0%;

а код наших суседа и на Балкану: у Мађарској 9,4%; Грчкој 10,5%; Румунији 15,6%; Бугарској 20,4%; у Дунавској бановини у г. 1921—1931: 9,6%; у Војводини уопште: 5,6%.

Природни прираст у **нашој Војводини** стоји испод нивоа Немачког Рајха и око нивоа Француске и Енглеске. Према нашим балканским суседима наш прираст показује управо **катастрофалан пад**. Тако губи Војводина (само срезови, без градова) годишње, према Бугарској, око 17%, што претставља ефективан популациони губитак 204.000 душа, или, у националном дохотку, **мањак** са око **1,2 милијарде динара годишње!**

Наша Војводина личи на једну дубоку долину, која је заокружена водама високог водостаја, те је природно, да се вода мора сручити у тај виски базен и преплавити је, као што данас у Француској има више од 2 милиона странаца (Италијана, Шпањолаца, Пољака, Руса и Немаца).

„Недовољно расплођавање управо је увод политичког пада и изумирања једног народа" (Шалмајер).

Један народ код којег су наступиле овакве појаве, може сачувати своје име, своје бројно стање, па и бројно умножити се, али он неће бити више тај исти народ: њега ће полако потиснути други! (Шалмајер).

Биће, дакле, Војводине, Бачке и Баната, **али неће бити Војвођана**, Бачвана и Банаћана. Пре нас су живели, владали, па су и пропали у овим нашим крајевима: Дачани, Римљани, Готи, Хуни, Гепиди, Авари, Турци, Аустријанци.

Велики део од ових народа и племена није оставио ништа више, **већ**

само своје име; нестало их је без трага, њих су потиснули, преплавили други, јачи, снажнији, силнији и многобројнији и народи од веће популационе и биотичке вредности.

Али од квантитативног опадања је судбоносније **квалитативно** опадање само биотичке и психичке вредности једног народа. С правом је рекао проф. **Ленц**: „При досадањем стању против одабирања мора неминовно наступити опадање и **даровитости** народа."

Да тачно прецизирамо и резимирамо наш проблем:

У Војводини налази се у прогресивном **опадању наталитет** те и **природни прираст**, који стоји данас испод нивоа Немачке, а ниво села и испод нивоа Француске, те је, дакле, од најгори у културном свету.

У Војводини већ деценијама влада типичан систем „**једнодетности**."

Друштвена структура у Војводини по групама старости, особито по периферији је лоша; продуктивне групе су слабије заступљене, а велики проценат непродуктивне групе живи на њихов терет.

Како у погледу природног прираста, а тако исто и у погледу друштвене структуре **Словени у Војводини** стоје горе од Мађара и Немаца особито према предратном стању.

Популациони, културни и привредни **губици**, свих Словена, а поглавито Срба у Војводини, огромни су, не само према културним и суседним народима, већ и према народностима у самој Војводини.

Популациона **тенденса** у Војводини на целом пољу и на свима линијама апсолутно је **прогресивно ретроградна**.

Градови Војводине исцрпели су скоро сву популациону резерву своје већ декадентне периферије, те су слаби изгледи по њихов будући урбанистички развитак.

Војвођански градови немају скоро никакву популациону, па ни привредну резерву у својој периферији.

Наши градови и цела Војводина у годинама после Ослобођења **нису предузимали никакве мере**, да поправе, да оснаже, да унапреде свој популациони биланс ни у каквом погледу, па ни у **националном**.

У Војводини ни градови ни села не воде ни **националну**, ни **популациону**, ни **културну**, ни **привредну**, а **најмање комуналну политику по извесном плану**, свесно, систематски, научно.

Крајњи резиме нашег досадањег испитивања пружа нам заиста врло **неутешну слику**. Извесно је крајње време да се питању популације обрати сва пажња, јер је популационо стање нашег села, па и целе Војводине горе од Француске и Немачке, а у којима је овладао оправдани патриотски страх.

Чиновници и чиновничке плате

Не пишемо ни за, ни против, већ о чиновницима. Одиста је крајње време, да се овом тако важном друштвеном и државном питању поклони највећа пажња, да се не пише и не говори само тако напамет, да се не

суди само по „здравом разуму", да се не решава и одлучује по ћефу, по партијама, по празним речима без и трунке знања, познавања и доказа. Једно стварно, објективно и свестрано посматрање и излагање овог важног проблема данас је, извесно, потребније него икада.

Да ли ико код нас зна колико имамо чиновника и колико износе њихове плате? Врло мало њих су посвећени у ове мистерије.

1) Према званичним подацима државног буџета за г. 1937/38 има:*)

државних службеника и војних лица	208.752
државних пензионера	66.686
инвалида	68.003
државних платежника свега	343.441
Код самоуправа:	
бановинских службеника	12.787
бановинских пензионера	782
градских службеника	60.999
градских пензионера	5.225
сеоских службеника	45.976
сеоских пензионера	1.698
самоуправних платежника	127.467
Државних и самоуправних свега	470.908

На 10.000 становника — 313,8 платежника.

Једно даље упоређење показује, да на 10.000 становника има само чиновника у

Француској	199,3
Југославији (само државних)	149,2
Југославији (градских)	76,5
Југославији, код војвођанских градова	65,6
Југославији, у градовима Дунавске бановине	58,7
код Дунавске банске управе	40,1
код Банских управа уопште	40,0

А у Немачком Рајху, и то

у целом Рајху свега	137,7
само државне управе	32,4
код општинских самоуправа	26,5
у Италији	156,3
у Аустрији	105,3
у Мађарској	89,0
у Великој Британији	80,5

У прошлим временима и у нашим крајевима г. 1908 било је само код жупаниских самоуправа, и то:

у Бачкој жупанији	3,5
у Торонталској жупанији	4,0
у Тамишкој жупанији	4,7

*) Сви ови и следећи подаци узети су из „Прегледа" Министарства финансија за г. 1934/35 и Експозеа за г. 1937/38. Новијих података немамо.

Код бивших Областних самоуправа г. 1927—1929 било је у бившој:

Подунавској области	5,8
Београдској области	6,7
Бачкој области	7,0

Вредно је посматрати бројно кретање градских намештеника у војвођанским главним градовима пре и после Ослобођења.

Број градских намештеника на 10.000 становника износио је:

у граду	1908 г.	1938 г.
Сенти	76,0	72,7
Сомбору	57,5	65,9
Суботици	28,0	54,9
Новом Саду	65,5	43,1
Великој Кикинди	54,1	60,0
Петровграду	65,8	56,5
Панчеву	57,2	75,2
Вршцу	78,2	84,1
Белој Цркви	76,3	54,9
у просеку	53,2	65,6

Године 1933 било је у просеку са 12,4 градских намештеника **више** него г. 1908 у истим градовима.

У оба периода води Вршац, а г. 1908 следују Сента и Бела Црква. После Ослобођења: Сента, Нови Сад, Петровград и Бела Црква смањили су број својих намештеника, особито Нови Сад (са 22,4), Бела Црква (са 22,3) и Петровград (са 9,3). Остали градови повећали су број својих намештеника, и то:

Вршац са 2,9
В. Кикинда са 5,9
Панчево са 18,0
Суботица са 26,9
Сомбор са 8,4

Зашто су наступиле овакве велике и несразмерне промене, није познато, али би, свакако било корисно испитати и утврдити узроке.

Обласне самоуправе имале су **битно мање** намештенике, него Банске управе.

Код Обласних самоуправа на 10.000 становника број намештеника кретао се између **4—10**, а код Банских управа око **40,0**. Ово су битне разлике.

У бившој Подунавској области било је **5,8**, а у Дунавској бановини има данас **40,1**.

Међу војвођанским градовима Нови Сад и Вршац претстављају две крајности и то Нови Сад са минималним (43,1), а Вршац са максималним (81,1) бројем градских намештеника.

Вршац има 247 намештеника, а према горњем коефицијенту, Вршац би требао да има према: Вел. Кикинди 105; Новом Саду 135; Петровграду 140; Сомбору 207 градских намештеника; према томе Вршац има више чиновника од Сомбора са 30; од В. Кикинде са 42; од Петровграда са 77; од Новог Сада са 112.

У целој Југославији од градова само 20 имају више чиновника, а **54** мање од Вршца. У погледу броја градских чиновника Вршац стоји на истом месту као: Ниш, Цетиње, Сушак, Мостар, Љубљана. Вршац **има** више него: Марибор, Загреб (44,03), Бања Лука, Сплит, Сарајево и Скопље; све велики привредни и административни центри.

2) Али не само у погледу броја, већ и у погледу **припадлежности** Вршац заузима **јединствен положај** у целој Југославији.

Сви **наведени државни и самоуправни платежници** у Југославији, **на** броју 462.919, **примају** годишње **припадлежности**: 7,318.541.754 динара. На 1 становника у Југославији долази терет од 522,7 динара годишње.

Лични издаци по буџетима износили су у Југославији —

код државе(*)	50,56%
код Бановина уопште	34,8 „
код Дунавске бановине 23,8, а код предузећа	**63,12** „ (**)
код градских општина у Југославији	20,90 „
код сеоских општина у Југославији	30,70 „
код градских општина у Дунавској бановини	29,0 „
код сеоских општина у Дунавској бановини	35,5 „

код војвођанских градова, и то код:

Новог Сада	27,8%	за 1936/37 = 33,3%
(у Сплиту 1936/37	27,4 „)	
Панчева	32,0 „	
Велике Кикинде	39,0 „	
Вршца	39,8 „	за 1937/38 = 43,0%
Сомбора	51,0 „	
Беле Цркве	58,0 „	

За Сенту и Суботицу немамо података.

Лични расходи у бившој **Подунавској области** износили су 17,32%, а материјални: 82,68%.

У Немачком Рајху лични издаци износили су

код Рајха (државе)	17,4%
код Савезних држава	62,6%
код општина	25,3%
у просеку у целом Рајху	29,5%

3) Колико износи у просеку **месечна припадлежност** намештеничко, то је, несумњиво, врло важно питање, на које је доста тешко дати сасвим тачан одговор. Према добро проверених и званичних подацима месечна припадлежност једног намештеника износила је г. 1934/35 — у Југославији, и то у динарима, код

државних намештеника	2072.—***)
бановинских намештеника	1322.—
код Банске управе Дунавске бановине	1074.—

*) (1937/38 = 46,52%)
**) (за г. 1938/39 — 18%).
***) за г. 1937/38 — 2.123.— динара

код градских општина у Југославији	1456.—
код сеоских општина у Југославији	424.—
код градских општина у Дунавској бановини	1328.—
код сеоских општина у Дунавској бановини	476.—
код војвођанских градова	1417.—

Ако ове месечне принадлежности сравнимо са принадлежностима у Немачком Рајху, то се показују велике разлике. Намештеници примају у просеку месечно у динарима:

код Рајха (државе)	6.253.—
код Савезних држава	6.425.—
код општина	8.464.—
у просеку	6.570.—

Благодарећи предусретљивости Статистичког завода Немачког Рајха, **које ми је ставило на расположење скоро све потребне статистичке податке, који се односе на иностранство,** можемо утврдити и нашој јавности саопштити тачне податке о платама државних намештеника, у колико су они према најновијим Анализама дотичне земље приступачни.

Просечна месечна плата државних намештеника износи у динарима у

Италији	2.520.—
Мађарској	2.710.—
Аустрији	2.943.—
Француској	3.460.—
а у	
Југославији	2.253.—

Али према прошлогодишњем Финансиском закону просечна плата не износи ни 2.000.— динара.

У нашим војвођанским градовима просечна месечна плата износила је у данашњој динарској вредности и то

	г. 1908	1933*)
у Сенти	1.285.—	1.311.—
Сомбору	2.033.—	1.372.—
Суботици	1.917.—	1.525.—
Новом Саду	1.526.—	1.669.—
Великој Кикинди	983.—	1.277.—
Петровграду	1.436.—	1.501.—
Панчеву	1.397.—	1.432.—
Вршцу	1.409.—	1.012.—
Белој Цркви	798.—	1.503.—
у просеку	1.493.—	1.417.—

И овде се надваја Вршац са својом минималном платом од 1.012 динара месечно у просеку. Вршачка принадлежност је мања према најнижој класи (D) у Немачком Рајху са 135%, а од немачких општина са 737%. **Град Вршац има, дакле, највећи број, али и најгоре награђених намештеника.**

Југословенски државни намештеник има са 158% мању принадлежност од свог колеге у Немачком Рајху.

*) Према „Прегледу" Мин. фин. 1934, преглед II.

Војвођански градски намештеници примају према оним немачких општина са 494% мање плате, па и према најмањој D класи са 68%.

Принадлежности, које примају у Немачком Рајху, приказујемо у овом прегледу. Узели смо највише, средње и најниже положаје и то код класе A (најскупље), и код класе D (најјевтиније) и посебно код ожењених и неожењених. Све је сведено на **месечну** плату у нашој **динарској** вредности (према **Stat. Jahrbuch**, 1934, стр. 296).

	класа A		класа D	
	неожењени	ожењени	неожењени	ожењени
Министарски саветници директори	13.286.—	13.426.—	—	—
Владини саветници	—	—	8.344.—	8.484.—
Надинспектори	5.642.—	5.782.—	5.082.—	5.242.—
Секретари	3.900.—	4.040.—	3.584.—	3.724.—
Помоћници, кондуктери	2.700.—	2.840.—	2.380.—	2.520.—
Послужитељи, ложачи	2.492.—	2.632.—	2.198.—	2.338.—

Један неожењени послужитељ, или ложач, прима месечно, у просеку, 2.198.— динара, дакле са око 200 динара више него просечно један чиновник (па и ожењен) у Југославији, а са 1.000—1.200 динара више од самоуправних, градских или сеоских намештеника. Плата неожењеног ложача у Рајху је **петоструко већа** од плате **наших сеоских** намештеника.

У бившој **Подунавској области** просечна плата обласних намештеника у Смедереву износила је 3.482 динара; ова плата је са 66% већа од данашње плате државних чиновника; са 224% већа од бановинских; а са 145% од војвођанских градских и са 715% већа од плате сеоских намештеника у Дунавској бановини; према намештеницима града Вршца са 244% већа. Па, ипак, плата намештеника бивше Подунавске области мања је са 143% од сеоских општинских намештеника у Немачком Рајху.

Вредно би било набавити податке о чиновницима и њиховим принадлежностима и у другим континенталним земљама и сравнити их са нашим приликама. Али је то врло тежак посао и то тим теже, јер и поред многих молбакања ми нисмо били у стању, да набавимо потребне податке ни од наших војвођанских градова, ма да се ова налагања, у првом реду, баш њих тичу...

Из ових доста оскудних података, које смо могли само са много напора и труда набавити, можемо закључити:

а) да имамо како код државне управе, а тако и код самоуправа **врло велики број службеника**, те тако лични издаци апсорбују велики део буџета;

б) да се од **слабо** наплаћених чиновника не може ни очекивати користан и добар рад.

Па ако узмемо још у обзир да је стручна спрема већег дела наших чиновника недовољна а у погледу комуналног знања минимална, то се лако може разумети онај слаб успех, који се показује на целој линији управног и самоуправног рада.

Не може, дакле, постојати ни најмања сумња да се број јавних намештеника мора **редуцирати**, да се плате морају знатно **повисити**, а то је само онда могуће, ако се спроведу корените реформе у погледу реорганизације целе управе и самоуправе и поставе на целој линији добро и солидно спремни и прави комунални политичари. Сваковрсне друге мере потпуно су погрешне, као што нам то јасно сведоче сви досадашњи многобројни неуспели покушаји.

Најбољи доказ пружа нам Немачки Рајх, који на целој линији управе и самоуправе има **мали број**, али **одлично награђених** јавних намештеника. То нам сведочи и састав и рад бивших обласних самоуправа, а пре свега области: загребачка, љубљанска, мариборска и подунавска, које су радиле са врло **малим** бројем, али **одлично плаћеним** намештеницима.

Само од оваквог система може се очекивати успешан рад и само од овакве управе и самоуправе може се очекивати бољи социјални ефекат оног нашег друштва, које показује најлошију друштвену структуру, најлошију у погледу оног конструктивног и продуктивног друштвеног слоја, који је творац и носилац данашње културе и најјачи стуб напретка. Ми смо то већ раније показали приликом излагања проблема популационе политике, па ћемо то показати и приликом излагања финансиског проблема наших градова.

Ми се можемо без даље дискусије сви сложити у томе, да се од овако устројене управе и самоуправе, од оваквих прилика код чиновника, њихове спреме и плате, код овакве организације, не може ништа очекивати; сваки други покушај је само трошење новца и времена, а неуспех је апсолутно сигуран.

Само добро спремни и добро награђени чиновници и прави **комунални политичари** могу водити успешну праву и корисну комуналну политику, управу и самоуправу. Све остало је само обмана и самообмана, фатална заблуда, и то „грешка" са кобним последицама.

И овим смо потврдили све оно, што смо до сада рекли и показали.

Наши јавни намештеници, управни и самоуправни чиновници, стају годишње нашу земљу 6—6½ милијарди динара. Ако би се жртвовало годишње само 1 до 1½ милион динара на модерне комуналне академије, комуналне школе, комуналне курсеве и на научна, антропометријска, психометријска и експериментално-психолошка испитивања управног и самоуправног рада, то бисмо могли и ми имати не 149,2 већ само 32,4 јавних намештеника на 10.000 становника, као што их има Немачки Рајх, а при томе могли бисмо свести наше личне издатке од 46,52% (код државе) на 28,9% (као што их има Рајх), а у исто време могла би се приходност јавних намештеника подићи бар са 100%! То би било корисније и по државу, која би уштедела неколико милијарди динара на личним издацима, и по друштво, које би имало користи од добре управе и самоуправе, па, најзад, имали би од тога користи и сами чиновници.

Комунални проблеми војвођанских градова

III Чиновничко питање

1) Када говоримо о човеку, као највећем природном благу, морамо, у првом реду, обратити пажњу чиновнику, коме је поверено да управља тим великим и скупоценим благом. Никоме и никада није поверено толико велико благо, као чиновничком апарату, том нервном систему сваког друштва и сваке државе. Од његовог састава, организације, интелигенције, морала и знања зависи умногоме не само напредак и развитак, већ и опстанак друштва и државе. Зато је с правом рекао **А. Вајлс**, бивши лектор енглеског језика на Београдском универзитету у свом предавању, одржаном 24 фебруара 1929 године, о теми „Доба Краљице Викторије":

„Поуздана и **деполитизирана** државна администрација у Великој Британији са својим нагомиланим знањем, искуством и чврстим предањем, **највеће је морално благо у животу наше империје.**" А доба Краљице Викторије створило је ону силну империју, која данас влада скоро над десетим делом светске територије и над једном четвртином светског становништва. Оваква колос држава, свакако, никада није постојала. Не постоји никаква сумња да велики део заслуге око стварања ове гигантске империје припада том „највећем моралном благу", тако исто, као што и Гогољевог **„Ревизора"** терети, несумњиво, велики део одговорности за пропаст великог царства, Русије.

Холандија, која броји око 8 милиона становника, управља са колонијама **од** преко 60 милиона становника. Само Јава и Мадура броје 42 милиона становника, а овом великом земљом управљају свега само неколико хиљада холандских чиновника и око 5 хиљада војника и официра.

Колико је неизмерно, огромно благо положено у рукама чиновничког апарата види се из ових неколико цифара. Год. 1938 износио је код нас број путника: на трамвајима — 136,2 милиона; на железницама — 59,3 милиона; на речним бродовима — 1,6 милиона; на морским бродовима — 4,8 милиона; на аутобусима — 10,0 милиона; свега је, дакле, на поменутим саобраћајним средствима било — 211,9 милиона путника. Око 13 и по пута више од броја становништва Југославије, па је овај број већи са 90 милиона од становништва Сједињених Америчких Држава (С. А. Д.). Једна нова модерна особа народа само у оквиру наше државе.

У години 1938 износиле су у милионима све врсте поштанских пошиљки 1.844,6 милиона комада; телеграма 3,6 милиона, телефонских разговора 272,5 милиона; свега, дакле, 2.120,7 милиона. Вредност пошиљака само поштом износила је у 1938 око **14,9 милијарди динара.** Телеграмима пренесено је око 75,4 милиона речи.

По државном буџету (од г. 1938/39) код свих министарстава било је запослено (чиновника, званичника, дневничара, служитеља итд.) свега 208.752, који су примили на име плата и додатака укупно 5 милијарди динара. Један службеник стаје, дакле, **државу** просечно око 24.374 динара годишње.

2) Професор **Хуго Минстерберг**, са харвардског универзитета, а по експерименталну психологију тако заслужан научник, у своме одличном делу Психологија и привредни живот (1922) испитао је рад телефонисткиња код **Bell Telephone Companie**, која сама има око 16 хиљада телефонисткиња, па је утврдио, да код сваког телефонског акта има 14 типичних, самосталних психичких момената.

Код нас се обавило (г. 1938) округло 272,5 милиона телефонских разговора се 3,8 милијарди психичких момената. Ако свака телефонисткиња учини при своме раду само и 1% грешака годишње — што је зацело испод минималног —, то грешке износе 27,2 милиона психичких момената, а ако свака оваква грешка има само 1 динар привредног ефекта (т. ј. школовање, плата, ефективна штета, време, материјал итд.), то се може годишњи губитак, или штета, и то само код телефонске службе, ценити на 27,2 милиона динара. Ако применимо исто мерило и калкулацију и код остале поштанске, телеграфске и телефонске службе, то повлачи **само ма и један једини погрешни гест, годишње**, код: телефонског саобраћаја — 27,2 милиона динара; телеграма — 0,3 милиона динара; поштонских и писмоносних пошиљака — 1.844,6 милиона динара; свега, дакле, 1.872,1 милиона динара.

Годишњи привредни ефекат услед **само и 1% грешака** износи и то само код поште, телеграма и телефона годишње око **1.872,1 милиона динара**. А шта да кажемо за још много већи железнички, паробродски промет, који је не само бројно већи, већ и много већи и компликованији по свом физичком и психичком раду, по својој огромној великој вредности превезеног привредног блага, привредне вредности и ефеката? Цео буџет наше државе, сви сељачки дугови могли би се, зацело, и по десет пута покрити овом огромном привредном штетом и њеним привредним ефектом — у новцу, материјалу, животу, времену.

Прегледи и конзултације (г. 1933*) по диспензерима вршени су на 212.594 лица; у школским поликлиникама на 412.447 лица; у антитуберкулозним диспензерима на 288.875 лица; у трахоматичким диспензерима на 338.015 лица; лечено је болесних по болницама 61.675 лица; од кожних и венеричних болести 512.192 лица; а број несрећних случајева износи 8.321. Свега је, дакле, прегледано, лечено и страдало у несрећним случајевима — 1,834.119 лица.

Свега је лечено и пострадало око 1,8 милиона лица годишње, а да узмемо само по 50 динара као привредни ефекат, што је далеко испод минимума (особито с обзиром на несрећне случајеве) то се годишњи ефекат може ценити на 90—100 милиона динара.

Смртност износи у Југославији око 15,9 про мил. Од културних земаља са 8—10 про мил више. Код нас умиру више око 140—150 хиљада годишње. Годишњи губитак само у националном дохотку износи око једне милијарде, а у националном иметку око десет милијарди годишње и то само услед већег броја смртности.

*) Новијих немамо

Раније смо видели код кретања становништва, да се наш популациони губитак може ценити у милионима динара, на: 43.796,0

а код веће смртности око	1.000,0
а привредни ефекат поште, телеграфа и телефона	1.872,1
болести и несрећа	100,0
свега	46.768,1 милиона

Овде нису урачунате оне још много веће штете, што мора да снosи друштво и држава код осталих других, овде неспоменутих установа, предузећа, радња, промета, а које се штете понављају сваког дана, сваког часа, сваког тренутка, услед незнања, површности, несавесности, при раду, при решавању појединих питања, проблема, по надлештвима, званима, судовима, а који су везани са тркарањима, молбама, мољакањима, губицима у времену, новцу, здрављу и животу, па често са судбоносним, кобним и никада више непоправљивим последицама. Тако исто нису резумиране ни оне велике привредне штете, које прате сваку **аферу** са кобним, не само привредним ефектима, већ и огромним материјалним и моралним последицама. Скоро свака афера прогутала је не само милионе, па и милијарде у динарској вредности, већ су оне управо до дна, до срži разориле морал, поштење, одговорност и наше индивидуалној и колективној етици и привреди неизмерно велике и трајне штете.

При свима овим пословима, радњама има свога удела и терети одговорност, у целости или делимично, посредно или непосредно, увек и сам нервни систем друштва и државе, сам чиновнички апарат. Штета је огромна, а одговорност колосална. С правом је рекао, дакле, лектор **А. Вајлс** да је државна администрација „највеће морално благо" у животу Велике Британије.

А како ми стојимо? Да ли се уопште код нас бави ко овим толико значајним и судбоносним питањем?

Ми имамо, бесумње, одличне чиновнике, који би служили на част и Великој Британији, али, нажалост, имамо доста лоших, па и потпуно неваљалих чиновника, који наносе огромне материјалне и моралне штете друштву, држави, па и сами себи.

Али да оставимо на страну енаративан и дескриптиван начин излагања овог питања, јер је то и тако свакоме и сувише добро познато.

3) Чиновник припада оном средњем слоју нашег друштва који **има велики број непродуктивне снаге**, као што је то показано код популационе политике. Најбоље године свога живота он проводи у спреми за живот и у школама. Он пре тридесете године нема своју егзистенцију, па и после врло слабу, тако да не може основати породицу, већ је упућен на **принудни целибат**, на кавански и живот по ноћним локалима, са свима његовим штетним последицама. А када може да оснује породицу он је већ изнурен и истрошен. Зато је у свима друштвима број деце најмањи код интелектуалаца.

На 100 породица износио је број деце код: академски образованих — 270; чиновника — 304; занатлија — 363; радника — 396.

Телесни радници и нижи друштвени сталежи двапут и трипут јаче се множе од умних радника. У крајњој линији то мора довести до осиромашења нације у погледу талентованих, умних и бољих и ширења све лошиx и горих, а крај је пропаст. Тако је и Рим преплавио друштвени талог, особито милион робова, који су стално — а под Спартакусом одједампут око 50 хиљада на Сицилији — дизали буну и преплавили онај све тањи слој племенитих римских патрицијa, па је, најзад, сломио и тако снажна крила гордог Рима. И у Атини цветала је република, наука и уметност, све док је владао онај отмени слој „геронтеса"-старијих, који су за време Перикла подигли Атину до завидне висине њене славе. Али, када је овладала маса плебса, под вођством једног кожара Клеона, човека ниских нагона, из дубине друштвеног талога, срозала се поносита Атина са своје културне висине у понор ниске демагогије да се никада више не уздигне.

У средњем веку племићи и феудални господари бранили су и одбранили културу од варварских нападаја, али је овај слој храбрих, отмених и изврсних ритера постао све тањи, све слабији, па је, дегенерисан, најзад морао пропасти под бујицом силне навале огромне масе оснажене буржоазије. Крај је био пропаст племства и центрије. Велика француска револуција усред „Марсељезе" задала им је последњи ударац у срце.

Па овај исти четврти сталеж модерне Европе полако, али сигурно бива преплављен од петог сталежа широких маса многих милиона радника. „Пролетери света — организујте се" — командују Марке и Бебел и јуришају на силне и културне бедеме некада тако снажне буржоазије.

Тако је увек бројно јачи слој својом бројном динамиком притиснуо и ермвио онај слабији и тањи слој прошлог периода. То је векошни ток историје. Само је при томе питање, да ли је овај нови, снажнији слој уједно и бољи, културнији, напреднији?

У овај млин историске нужности запао је и чиновнички кадар и целокупни слој интелектуалаца, који сваког дана бива све слабији, све тањи, те, ако се не деси неко чудо, неће ни он избећи своју горку судбину, своју „ананке", своју „хејмармене." И у колесницама нашег фатума седи црна авет.

Да ли смо што учинили, да спасемо угрожене позиције наше културе и онај све тањи, све мањи, и све слабији слој нашег друштва, оно највеће „привредно благо" и онај најскупоценији слој, који је творац и носилац данашње и целе модерне културе? Ми не само да мирно и скрштених руку, равнодушно посматрамо рушилачки рад „ананке" и „хејмармене", фатума и фаталних сила, већ, напротив, свесно и несвесно, сваког дана и сваког тренутка рушимо и слабимо наше интелектуалне снаге на целој линији. Највећа одговорност и за овакав контраселективан друштвени ток несумњиво терети баш оно „највеће морално благо", које је створило колос-империју Велике Британије, као и целу модерну културу, као некада Перикле у Атини, али које није било више у стању да одбије бујицу нових таласа друштвене навале кожара Клеона и Спартакуса. Је ли то, заиста, наша „хајмармене" или се можемо одупрети и сузбити ову навалу маса? Само је до нас стало, а пре свега до оног „највећег блага" нашег друштва. Зато је, дакле, од толике неизмерне важности питање чиновничког апарата, друштвеног и државног нервног система. Да су сјајна Периклова Атина и горди Рим, да су витешки ритери са оклопом уместо сувереног презирања све силније навале бујице великих маса, црпели нове снаге из ње и да су је оплемениили, зацело би и себе препородили и даље би вршили користан и плодан културан рад. Јер баш у тим друштвеним дубинама лежи закопано велико друштвено и културно благо. Врло је лепо рекао професор **др. Георг Сомер:** „Да таленат сам себи крчи пут — то је шупља фраза. Не могу нас данас више задовољити анекдоте које би томе, тобоже, служиле за доказ. Наши дани са својом огромном жетвом живота, са силном смртношћу, а са наглим опадањем бројева рођених, баш, напротив, категорично нам налажу, да потражимо умне, даровите и да их систематски потпомажемо."

4) Друштвене, културне, привредне, историске, па и антрополошке разлике и супротности, које постоје између Љубљане и Тетова, између Суботице и Подгорице тако су очевидне и велике, да је немогуће довести у склад и изједначити, нивелисати их. Па, ипак, закон и законске норме то чине и морају да чине. Закон може само да обухвати свеопште појаве, да да правац, смисао, рацију, а не може да се упушта у казуистичко тумачење појединих појава, које пружају у милијардама таласи живота. То мора да чини државни апарат, управа и самоуправа. Колика је при том компликованом раду отворена могућност субјективног схватања, погрешног решавања, добро — па и злонамерне заблуде, то морају искусити они милиони и милиони грађана, који свакодневно јуре у легијонима из надлештва у надлештво, из звања у звање. Французи са иронијом називају своја јавна надлештва **„La salle des Pas-Perdus"** — двораном изгубљених корака. А правници, већ од јуриспрудента Улпијана и Коруикана, да би покрили ове сасвим јасне, па често и судбоносне заблуде, пронашли су шупљу реч: **„Summum ius suma iniuria"** (највећа правда је највећа неправда); или **„Fiat iustitia et pereat mundus"** („правде" мора бити ма пропао свет), уместо **Fiat iustitia et floreat mundus,** и уместо **summum ius, summa aequitas.** Код примене закона оперише се формулама, шаблонима, калупима; све се нивелише, све се претапа и растварз у форме и у формуле, јер свака примена нивелише, атомизира друштво, живот и све појаве, уместо да их индивидуално, специјално посматра и решава. С дубоким сарказмом каже **Анатол Франс: „Surtout ne lui demendez pas d'être juste, elle n'a pas besoin de l'être, puis qu'elle est justice, et je vous dirai même que l'idée d'une justice juste, n'a pu germer que dans la tête d'un anarchiste".** (Не тражите од ње пре свега, да она буде праведна; она нема потребе, да буде праведна, јер је она сама правда, а ја ћу вам шта више рећи, да се појам једне праведне правде могао родити само у глави једног анархисте).

5) Већ у школи и у целом васпитном систему лежи та кобна тенденса изједначења, нивелисања и формулисања. **Ед. Клапаред**, професор на Женевском универзитету, у једном предавању „Школа по мери" вели: „да постоје разлике у способностима код људи и деце". „Да ли је о томе школа водила рачуна?" Клапаред одговара категорично: „Није никада. Не, она је тражила, да се сви прилагоде једном шематском типу, што га је школа створила по својој замисли, тј. типу који је наказан и против природан, то је **просечан ученик**; али она није никада признавала разлику међу типовима". Он оштро осуђује сваку тенденсу нивелисања. „Овакво схватање одговара замисли некојих савремених присталица једнакости, који би, сневајући о једном добро изједначеном друштву..., хтели да сасеку све макове главе, које стрче." (Клапареде).

Дословце тако исто раде данас сви наши правници к јавни намештеници, чији се вештин рад састоји из стварања и примене формула, шаблона, типова и парадигми. Колико заблуда и колико страдања!... Неким биолошким, физиолошким, психолошким разликама, некој етничкој, историској, привредној, културној и индивидуалној разлици и специјалном случају **sui generis**, нема места у овој светској тенденси нивелисања и изједначења, формулисања и октроисања. Зато је с правом нагласио чувени расни хигијеничар **Макс фон Грубер**: „данас стоји непобитно, да у будућности не може више бити довољне опште грађанске образованости без природнонаучног, без биолошког разумевања и знања."

Пре свега мора се отпочети са диференцирањем, селектирањем, специфицирањем самог чиновничког кадра. Сваки мора бити **индивидуално посматран**, проучен и према својим антропометриским и психометриским индивидуалним одликама и способностима мора се поставити на оно место, које најбоље одговара његовим одликама и способностима. Апсолутно је не само погрешна, већ је и грешна она општа примена наших дана, која без и сенке познавања индивидуалности, поставља по људи, по партији, по протекцији, без селекције позива, рада и способности ма кога и ма где. — Под оваквим приликама је хаос неизбежан.

6) **Рудолф Голдшајд** рекао је једном приликом, говорећи о управи и самоуправи: „У колико је необразованија маса људи у једној земљи, у толико теже ради и државни административни апарат, те је у толико и замршенији поредак, а одржавање мира бива све скупље." (**Höherentwicklung und Menschenökonomie, Leipzig**, 1911, стр. 409).

Код нас је одржавање реда и мира много теже, него у другим културним земљама, те је и рад управног апарата тежи и компликованији. Није могуће данас и даље радити као пре 20—50 или 100 година **more patrio** и по злогласном „здравом разуму", по начелима изједначења и нивелисања, по традиционалним формулама и шаблонима. Данас је потребно апсолутно, **позитивно, стручно знање, стручна, административна и комунално-политичка спрема** на свима линијама и на свима степенима управе и самоуправе. Не могу нас више задовољити ни оне анекдоте, које се препричавају као доказ томе, да може и ма који добар грађанин

са „здравим разумом" водити управу, самоуправу, сеоску и градску комунални политику. Ту је заблуду побила историја и искуство већ толико пута. С правом је рекао са сарказмом још у 17 столећу **Аксел Оксенстјерна** († 1654) **„An nescis, mi fili, quantilla prudentia mundus regitur"**; а данас се може смело рећи, да се светом управља, не само **parva, parvissima**, па и **sine sapientia**, већ и **contra sapientia**.

Кина је била не само кроз многе векове, већ је и данас највећа и најкомпактнија држава света са скоро пола милијарде становника (четвртину становника целог света). Она је једина држава у целоме свету, која има најстарију културу, најстарију историску прошлост, најстарију веру, а што је најважније, она је кроз скоро 40 столећа једина сачувала своју свежу расну особину и пуну расну снагу. **Фон Бронд**, који је неколико деценија провео као амбасадор у Кини, вели, да код нас уопште владају управо дирљиво наивни појмови и незнање у погледу прилика о кинеској великој држави. Он, такође, вели, да је лична и имовина сигурност, особито стразаца, много већа у Кини, него у културним земљама. Па, најзад, становништво ове огромне државе од половине 17 столећа умножило се од 62 на 474 милиона.

Један други познавалац велике Кине, **Ото Пешл**, пише да су још за време цара Јао-а и Шуан-а, у 23—24 столећу пре Христа већ постојале у Кини школе за спремање и образовање **административних чиновника**. Оваке школе имају за собом, дакле, једну прошлост од 27 векова!

У Немачком Рајху има данас око 24 административних академија са преко 30 филијала. Из ових академија изишло је током последњих деценије око **четврт милиона** стручно образованих административних радника. Остале празнине у управном апарату допуњују се специјалним, сталним и повременим курсевима по струкама. Тако је у самом Берлину прошле године приређена серија посебних курсева и предавања из свих грана комуналних наука. У овом погледу воде Бохум и Минстер. Ове административне и комуналне академије и школе основале су посебан савез који држи сваке године своје заседање. Немачка данас располаже читавим штабом првокласних комуналних политичара. (А. Дамашке, Х. Линдерман, О. Мост, О. Мулерт и др.). Ови су створили богату комунелну литературу. Даље постоји савез немачких чиновника са преко један милион чланова и седам секција; па савез виших чиновника са око 200 хиљада чланова. Ван ових има још и других многобројних савеза, удружење чиновника и намештеника. Њихов је значај по државу и по друштво управо огроман; они штите и унапређују не само моралне, већ и материјалне интересе својих чланова. Без оваке снажне организације не може се данас више ни замислити добра и сређена државна управа и самоуправа.

7) Велики, управо највећи део чиновника долази дневно у додир са широком публиком и стално има да решава судбину, и интересе, често животне природе, и то не само појединаца, већ и целог друштва. Чиновник мора, дакле, добро да познаје предмете свога рада. Он мора да познаје

индивидуалну и колективну душу своје области. Он мора дневно да практикује **личну и колективну психологију.** Али не само у интересу људи и према људима, већ и у интересу ствари мора да врши врло компликован психолошки рад.

Да постоји наука, назвата **експериментална**, или **примењена психологија**. — то није многима, чак, ни по имену познато. По експерименталну психологију заслужни професор **др. Ерик Штерн** вели: „Једино средство за стварање привредног блага јесте **човечји рад**, а у свом леже многе **психичке чињенице.**" Експериментална психологија примењује се данас скоро на све друштвене и привредне појаве и питања, као на: рад, разне врсте рада, на вољу и услове за рад; даље испитује се умор, пажња, аперцепција, асоцијација, памћење, распознавање, тачност сведочанства, логично мишљење, интелигенција, општа даровитост итд. Тако су исто предмет испитивања и питања, као: позив, способност за позив, анализа и селекција позива, даље рад, врсте рада, време, место, простор, распоред, околности, околина, средина рада и радника итд.

По наредби Министарства војске и морнарице извршио је Централни хигијенски завод у Београду психометриски преглед особља Команде ваздухопловства у Новом Саду, (која је пре неколико година пресељена у Земун), а резултати овог прегледа издати су у посебној књизи библиотеке „Ваздухопловног гласника", 1932 година. Сада се спрема и уредба или закон **о обавезном** антропо- и психометриском прегледу војске и морнарице. У Министарству се једно специјално одељење бави овим важним питањем. У културним земљама, а особито у Немачкој, има уређених специјалних лабораторија. USA за одржавање оваквих завода троши годишње преко 150 милиона динара. У Москви је било већ пре неколико година око шест психотехничких завода; толико исто има и у Петрограду. Познати француски научник Анри Пиерон каже: „Цео свет зна, или је бар чуо, о великом напору, који су учинили амерички психолози у војсци, у сврху да помогну елиминисати душевно заостале, да се људи класификују према њиховим умним способностима, па да помогну у избору људи, који би највише били способни за вршење специјалних дужности." У USA било је подвргнуто психолошким прегледима око 2 милиона лица. У Енглеској, Француској, Италији и Русији врши се напоран рад да се испита што већи број људи, који врше телесне и умне радове. Најзад, обраћа се пажња и испитује се рад и административних „управних и самоуправних намештеника на целој линији, у свима фазама и врстама рада и позива и на свима степенима.

Примењена, експериментална психологија, која је за кратко време од једва две и по деценије извела читав штаб научника и богату литературу, са многим заводима и лабораторијама, дала је до сада одличне резултате. После психометриских испитивања могао се свести број радника на половину, па и на једну трећину, њихова плата повисити са 50—100%, а при томе се исти посао могао брже, лакше, боље, тачније и јевтиније обавити. Већ споменути професор **Х. Минстерберг** испитао је, као што

је речено, рад телефонисткиња, па је споменута компанија, после оваквих психометриских испитивања, уштедела милионе, а рад је при том ишао боље и савршеније, док су се, са друге стране, плате телефонисткиња могле подићи са 50%, јер су режије биле знатно смањене. Испитивања се врше не само на особама, већ и на времену и простору; свестрано се испитују: уплив светлости, дана, часова, годишњег доба, температуре; даље простор, локали, распореди, уређења, зидаји и подиђу се звања и просторије за рад. При томе се показало да данашње уређење највећег дела звања и канцеларија, не одговара више антропо- и психометриским, расно-хитијенским, еугеничним, стварним и стручним потребама рада и поделе рада. При данашњим уређењима губи се много у времену, раду, енергији и простору. Наше велике, модерне палате јавних надлештава, мораће се преоправљати и дотеривати уколико је то могуће; оне ће временом претстављати музеалне предмете, фосилне и рудиментарне остатке једне преживеле и застареле епохе, а уложен капитал, утрошено време и енергија ставиће се у рубрику отписане привредне штете у билансу националног дохотка и иметка.

Другачије се зида позориште или опера; другачије железничка или паробродска станица; другачије болница, амбуланта или хируршко одељење; другачије основна школа, гимназија, универзитет, библиотека; па кавана, хотел, бар итд. Свуда води и даје ред и распоред стручњак дотичне установе, а архитекта само извршује и даје архитектонски облик и фасаду, али све према захтевима и потребама те установе. Свуда има главну реч стручњак, само код подизања јачних надлештава, у којима се води и решава судбина једног целог народа, целе земље, управа и самоуправа, администрација уопште, нема речи, већ архитекта ради и даље по старим, застарелим шаблонима; у администрацији се стручњаци уопште ни не појављују и то из разлога, јер она сама још **није пречистила појмове, она не познаје потребе и захтеве модерног живота, модерног рада**, јер их није ни испитала, јер на то уопште још **није ни помишљала**, већ се и данас једноставно, тромо и инертно и даље креће по областима административне романтике и постромантике прошлог века, када још није било аутомобила, телефона, радиа, аероплана... Данас уред великог врења и превирања на целом пољу привреде, технике, знања, науке, културе и етике и даље радити по истим шаблонима, по истим методима, по истим системима: **c'est plus qu'un crime, c'est une faute** — то је више него злочин, то је погрешно! Зато и не може да се отресе управа, самоуправа, администрација старе бирократије, старих шаблона и ироније азијатског епитета. А да је то дословце истина, то јасно доказује јавно мишљење и стечена жалосна многа искуства свих сталежа, свих многопаћених милиона, који свакодневно јуре по звањима и по надлештвима очајно и утучено. Ко и даље ради по образцима, ко и даље употребљује парадигме административне романтике, ко и даље зида „палате изгубљених корака", тај врши, бесумње, свесно или несвесно „једну грешку" већу од „злочина"!

Када бисмо се, дакле, могли решити, да се и код нас већ једном заведе систем експерименталне психологије на целој линији, у државној управи и самоуправи, па када би се таквом испиту подвргли сви чиновници — као што су испитани сви официри и војници нашег војног ваздухопловства — и то још пре њиховог примања у службу, те када би се и после у том правцу и даље усавршавали: то би се могла на целој линији спровести једна права и **оправдана** редукција, те би се постигле не само **велике уштеде** у новцу, већ у времену, у раду, у енергији, у материјалу, па би се уз то добио бољи, солиднији, тачнији, бржи и кориснији рад и ред на целој линији, а при том могли би и сами чиновници бити **боље плаћени** те би могли лакше и раније основати и издржати и већу породицу.

Ако би се ова метода научног испитивања којом се служи код нас данас и војска, зацело, из добрих разлога, применила на све наше јавне намештенике, бесумње, дошло би се до силних и узбудљивих изненађења, те би се скоро математском поузданошћу могло утврдити, какве незналице, па и какви неспособни седе по разним позицијама на неизмерну беду, невољу, јад, чемер и несрећу по јавне и приватне интересе.

Мораће се, извесно, што пре завести експериментална психолошка метода и систем примењене психологије на целој линији управе и самоуправе и обухватити све фазе, све моменте рада свих јавних намештеника **in capite et in censis.** Данашњи догматски, априористички, постромантички систем, систем без система и метода без метода, мораће нас неминовно довести све у опасност, у понор, у пропаст. Зато је с правом рекао **Ото Хертвиг**: „да традиционална, једностана духовна образованост наших филолога, правника, управних службеника и богослова, претставља управо једну велику опасност по бољу будућност нашег културног развитка." Ми понављамо ове крупне речи да би се што дубље урезале у нашој свести.

Често су и најобичнији радници по фабрикама пронашли неку нову машину, алат, или усавршили и дотерали старе. Али милиони административних радника кроз столећа, и који су у своме позиву провели 3—4 деценије, још нису пронашли ни једну жижицу, ни једну оловку, ни једно перо или стило, ни једно мастило, нити су што учинили, да се усаврши, убрза, упрости механизам административног апарата; па нису написали ни једну стручну књигу, или издали неко научно дело о своме дугогодишњем раду и позиву. То није само пуки случај, то је систем, систем затвореног и зачараног змијиног круга бирократије, шаблона, формула и парадигма, из кога нема излаза, све док се тај зачарани круг не отвори, не раскине, не разори.

8) Постромантична администрација и данас живи у теховној заблуди, те она идентификује правно знање са комунално-политичким наукама. То је, свакако, фатална грешка. Комунална политика изискује само један, и то мали део из правног система, али у већој мери потребно је данас опсежно, темељно и свестрано знање из других области, као привредних, социјалних, прометних, комерцијалних знања (тако на пример:

социологија, статистика, демографија, популациона политика; па даље општа начела из биологије, физиологије, еугенике, расне хигијене; па из области технике, привреде и пољопривреде и геополитике итд.).

За вођење комуналне политике потребно је безусловно **свестрано комунално-политичко знање**, које је знање **sui generis.**

У почетку звања и административна служба били су декор, **nobile oficium**; њом су се бавили само племићи да одоже и заштите племићско, сталешки ред и поредак. Служба је вршена бесплатно, а после са платом за издржавање бродоломних племића. Јавна звања постала су азили пропалих племића. Али осамдесетих година прошлог столећа, када се све јаче развијало знање, наука, техника и привреда, осећала се потреба стручне спреме, јер за вођење јавних послова није био више довољан „здрав разум" **nobile oficium-a** пропалих племића. Зато су свуда донети закони и статути који прописују потребну квалификацију за сваки положај. Али се, међутим, још силније, још наглије развијао јавни живот, техника и култура, те ни ти прописи данас не вреде ништа, јер се тражи **специфична и стручна спрема.** Зато је код војске давно већ заведен испит не само за сваку струку, већ и за сваки чин. Па се показало, да и то није довољно, већ мора да се употреби експериментално-психолошко и антропометриско индивидуално испитивање сваког појединца, као што је то већ и урадила Ваздухопловна команда, јер су овде у питању велики и витални интереси земље, који зависе од индивидуалне способности сваког појединца!

Али ако неко мисли, да су при управном и самоуправном и административном раду у питању мањи општи интереси тај се, зацело, вара; он се вара, јер нам то јасно показује данашње хаотично стање, то показују оне огромне штете, пакаме, афере, нереди, које погађају цео јавни и приватни живот милиона и милиона грађана, као што смо већ рекли.

9) Професор **др. Ханс Хорст-Мајер** показао је убедљиво, да исти закони и законске норме разноврсно утичу и да оне постижу разноврсне успехе у друштву према томе, да ли и само друштво сарађује при њиховом извршењу, или не. У првом случају је успех врло добар, а у противном случају успех је минималан: закони остају мртво слово на хартији. Сарадња друштва је битни услов за успех. Ако се закони косе са интересима, потребама, схватањем и разумевањем широких слојева, то друштво не само да неће сарађивати при спровођењу, већ ће пасивном резистенцијом осујетити сваки ефекат. Зато је потребно што шире образовање и васпитање широких друштвених слојева, као што је рекао већ споменути **Ф. Голдшајд** „да се социјални проблеми могу само од доле на горе успешно решити", а не обратно, као што се то обично ради скоро систематски и на целој линији. И при томе терети управу и самоуправу велика одговорност.

Данас се много и жучно расправљају и питања **управе, самоуправе, централизације и децентрализације**, па је пронађен и појам оне више смешне и празне речи: „де-кон-цен-тра ци-је." Све су ово само форме,

формуле, шаблони, парадигме, а не биткност и суштина. Суштина је **рад и ред, начин и метода, начело и систем** при раду, при организацији управе и самоуправе.

10) Тако исто живо се расправља и питање „**хиперпродукције**" интелектуалаца. И стварно по улицама се шета велики број свршених правника, техничара, лекара итд. У једном друштву, у ком број неписмених износи око половине становништва, а у многим крајевима и две трећине; у једном друштву, које има најслабији слој продуктивне снаге у целом културном свету, говорити о „хиперпродукцији" интелектуалаца, зацело је и погрешно и грешно. Ми имамо око 4280 организованих сеоских и око 480 градских општина и када би закон захтевао бар правну спрему за свако место деловође (бележника и подбележника), као што је то предвиђено законом у Бугарској и у Румунији, могло би се одмах око 9—10.000 правника сместити. Па када би се отворили још и тако потребне академије, школе и курсеви за комуналну политику, то би могло у најкраћем времену око 20.000 интелектуалаца наћи намештење на велику корист управе и самоуправе. У нашим градовима има преко 60 хиљада намештеника. Око половине требало би да имају академску спрему. Они би заузели она одговорна места, на којима седе данас бродоломци техничари, правници, недоучени ђаци, па и бербери и кашминџије модисиње, на огромну штету комуналне политике.

Доћи ће време, а оно је већ ту, када ће се дубоким жаљењем и потсмехом спомињати — као што се спомиње „мрачни средњи век" — наша данашња постромантична догматска, априористичка, формалистичка и шаблонска администрација и то данас у пуној светлости и у јеку науке, знања, биологије, физиологије, експерименталне, индивидуалне и колективне психологије. Већ има, па и код нас, примера **le bon juge-a** „доброг судије", који одбацује све форме, све формуле, све парадигме. Мораће се реформисати традиционална, једностана образованост и наших правника и управних службеника и поћи правцем и стопама модерних природних наука и са методом и системом: апостериори, посматрања, индукције, експеримената и селекције.

11) Једна од крупних заблуда данашњег административног система јесте **испрекидано структурално јединство** самог управног система. Природа и живот не познају скокове и прекиде, све сачињава једно органско јединство, континуитивно и непрекидно. При данашњем систему могуће је, да се из клупе дође управо у министарство. Али живот не тече по министарствима и надлештвима, већ по периферији, по селима и градовима. Живот и животне потребе, његови захтеви и пијанце могу се научити и проучити само у непосредном контакту са животом. Живот не познаје бирократију, бирократске формуле и шаблоне. Сваког дана, сваког момента мења се ток и облик живота, свака фаза, сваки моменат претставља један специфичан проблем, који се мора одмах, категорично, децидивно и добро решити. Управа и самоуправа стављене су сваког тренутка пред читав комплекс често врло замршених проблема. Њихово решење може

бити судбоносно; сваки дан, сваки гест може имати пресудан значај. Живот се може проучити само на извору, а не у канцеларијама. Сваки почетник сваки кандидат, сваки приправник мора безусловно почети своју каријеру **на селу** и ту провести бар једну добру деценију и са тако стеченим искуством и знањем уздићи се постепено све на више по лествицама административне хијерархије. Сопствено искуство стечено на самом извору живота, не може се ничим заменити, ни теоретским знањем, ни наукама. Ко није отпочео своју каријеру на селу, ко се није борио са вечитим таласима живота, тај не може решавати животна питања ни у првом, а још мање у другом или трећем степену. Зато и јесу чудновата, непојмљива, судбонесна решења виших инстанција. Добри и одлични администратори — као један Мерси, Телбис — живели су у самом животу, у његовој непосредној средини. Канцеларска бирократија није произвела до данас још ни једног једног правог администратора, администратора великог калибра. Она може да створи само бирократе, формалисте, казуисте, рубриканте и дилетанте. И пошто оваквe бирократе не могу имати никакво знања и искуства, они се морају држати, као пијан плота, формула, рубрика, парадигма, за које су већ у школама васпитани. Међу оваквим приликама не може се ни развијати никаква **административна традиција**, већ само бирократска и формалистичка.

С правом је, дакле, рекао **А. Вајлс**, да државна администрација у Великој Британији са „**својим нагомиланим знањем, искуством и чврстом традицијом**" претставља „**највеће морално благо**" у животу Британске Империје. А „искуство, нагомилано знање и чврста традиција" ствара се, стиче се и развија се само усред бурних таласа свакодневног живота. Без оваквог искуства, без традиције нема управе, нема самоуправе, назвала се она централистичком, децентралистичком или, пак, деконцентралистичком.

* * *

Из досадањих излагања излази јасно:

1) да ће се од сада морати водити сасвим другојачије устројена чиновничка политика, која се дијаметрално разликује од данашњег система, једна политика оријентисана у правцу природних наука, **у правцу биологије, физиологије и експерименталне психологије;** једна чиновничка политика без шаблона, без формула, без парадигама, већ по методи апостериори, индукције и адогматике;

2) да ће се морати хитно отворити **административне академије, административне школе и курсеви;** створити лабораторије и заводе за проучавање целокупног рада управног и самоуправног живота. У ту сврху требаће основати и посебну катедру на универзитету за проучавање комуналне политике.

3) Новим управним и самоуправним, као и законом о сеоским и градским општинама, мораће се успоставити испрекидана веза и **структурално јединство** целог административног апарата и то **од доле на горе.**

4) Мораће се научно, експериментално испитати сваки кандидат у погледу његових физичких и психичких способности и поставити та на оно место, које му најбоље одговара. Сваку протекцију, свако партизанство потпуно елиминисати и строго контролисати сваки моменат у раду.

5) Свако село, сваки град, сваки срез и свака бановина треба да створе, на основу брижљиво прикупљених података, **програм рада**, програм целог привредног и културног живота своје области, те на основу оваквих програма створити и спровести један чврст план, **систем** за целу државу.

Само од **научног, практичног и систематског рада** може се очекивати боља будућност и напредак наше државе и наше Војводине.

Финансиски проблеми војвођанских градова

1) **Историска прошлост** војвођанских градова у многоме није истоветна са развитком градова западних држава. Градови западне Европе имају за собом једну прошлост од најмање 500 година. Развитак наших градова ометан је, на против, често услед дуготрајних и крвавих ратова и инвазија варварских освајача тако, да се историски континуитет само врло ретко и само изузетно може успоставити. На западу историју градског живота испуњује дуги, скоро беспрекидни низ феудалних трзавица и насиља, као и унутрашњих борби, и то борби, с једне стране, између племства, властеле и црквених поглавара, а, са друге стране, грађана тих градова који су се борили за слободу, за независност и за самоуправу. О томе у нашим крајевима нема скоро ни трага.

Још у 12 столећу наилазимо на **слободне краљевске градове** са особитим повластицама, као што су: порезна самоуправа; право доношења статута и слободан избор градског часништа. У нашој Војводини за **време** царице Марије Терезије и цара Јосифа II градови убирају извесне **самоуправне порезе** као што су: најамнина на земљу, на кућу, тецивариина, деветак и десетак, па се спомињу и неки ванредни доприноси. Један преглед о ратном порезу из 1780 године показује да су градови тих времена сносили само једну једанаестину (1/11) ратног пореза, ма да је градско становништво тада износило отприлике дванаести део целокупног становништва. Ово је период наглог опадања градског живота под апсолутизмом. Међу законима који су важили на територији наше Војводине познати су закони: о комуналним обавезницима (1897); о општинској трошарини (1899 и 1906); о школском прирезу (1868, 1884 и 1891); о прирезу за напуштену децу (1901); о друмарини (1890); о порезу на псе (1888). Најважнији је закон из 1912 године (58 зк. чл.) који је увелико средио градске **финансије**, дајући градовима овлашћење да сами могу **зарести и самостално порезе.**

ИМОВНО СТАЊЕ ВОЈВОЂАНСКИХ ГРАДОВА

На жалост, ми располажемо тачним подацима о имовном стању наших градова само из **године 1908**, а из 1934 године нисмо могли добити те податке од Сенте и Суботице, те нам није могуће да спроведемо тако потребно упоређење.

Чист иметак (иметак без дугова) износио је 1908, у златним крунама, код града: Сенте — 3,531.583; Сомбора — 4,835.796; Суботице — 39,204.761; Новог Сада — 10,614.047; Велике Кикинде — 3,345.418; Петровграда — 3,049.169; Панчева — 5,900.453; Вршца — 8,545.551; Беле Цркве — 2,962.218; свега, дакле, 82,288.996.

Цео иметак износио је 112,255.489 златних круна. Дугови су износили 29,966.493, а чист иметак 82,288.996. Дугови су износили 26,7% од иметка. На једног становника било је, у златним крунама, од иметка 320,4, дуга 85,5; чистог иметка, дакле, 234,9.

Ако поставимо као мерило индекс-број од г. 1934 — (VI) = 1134 према предратном паритету (1913 = 100), то би у динарској **вредности** износили код горенаведених градова: иметак 1.234.801.379; дугови 329 милиона 631.423; чист иметак 905,178.956.

Колико је, пак, стварно **стање**, не може се утврдити због недостатка података. Ми можемо навести упоређење само о оним нашим градовима, о којима имамо поуздане податке за г. 1908 и за г. 1934. Према оним подацима можемо приказати ово стање овако:

Чист иметак износио је:

град	год. 1908 у зл. крунама	1934 према индексу (1:11) у динарима	1934 стварно у динарима
Сента	3,831.583	?	?
Сомбор	4,835.796	53,192.756	16,505.107
Суботица	39,204.761	?	?
Нови Сад	10,614.047	116,754.517	85,811.992
Велика Кикинда	3,345.418	36,799.598	36,210.764
Петровград	3,049.169	33,540.859	23,078.[illegible]9
Панчево	5,900.453	54,904.983	119,1[illegible]8
Вршац	8,545.554	94,001.064	56,268.868
Беле Цркве	2,962.218	32,584.398	2,500.[illegible]
Свега	82,288.966	?	?

Код Сомбора, Новог Сада, Петровграда, Вршца и Беле Цркве показује се велико опадање; Велика Кикинда сачувала је вредност своје иметка; а град Панчево чак више повећао га је знатно, и то са 54,288.[illegible] у динарској вредности.

Ваљало би прикупити и испитати тачне податке, те установити узроке чега је наступио поремећај у имовном стању наших градова. Најмање носимо бити већ једном начисто како изгледа данас имовно стање

наших градова и у упоређењу са предратним стањем. То је, несумњиво, полазна тачка.

3) Колико је пореско оптерећење код војвођанских градова — то је, такође, врло важно питање. Нажалост и о овом тако важном питању ми имамо тачне и званичне податке само из године 1908 о нашим градовима, а из године 1934 немамо о свима, јер од Сенте и Суботице нисмо уопште могли добити никакве податке. То је, свакако, за жаљење, па је и штетно и по саме градове. Ми би требали да имамо увек све и тачне податке о целокупном стању и кретању свих градских комуналних момената, као што их имамо за године пре рата, и као што их имамо и данас за многе културне земље, које публикују сваке године податке о раду и стању својих градова. Савез наших градова о томе, нажалост, не води рачуна.

У новије време јавни терети нагло су расли и код наших градова у Војводини. Уколико смо могли набавити податке, оптерећење са свима јавним дажбинама (државним и самоуправним порезима и прирезима) износило је на сваког становника:

	круна		динара	
код градова:	1908	1919	1923	1934
Сенте	29,6	?	?	?
Сомбора	31,9	15,06	135,02	350,9
Суботице	25,5	10,73	272,57	?
Новог Сада	33,2	30,41	132,85	365,2
Велике Кикинде	34,5	8,13	97,43	379,5
Петровграда	31,8	19,47	237,91	?
Панчева	26,3	10,69	61,89	289,3
Вршца	23,7	11,96	?	260,7
Беле Цркве	18,8	8,86	291,31	206,8
У просеку	28,4	14,29	303,56	—

Фискално оптерећење на сваког становника у Југославији према Експозе-у Министра финансија за годину 1937/38 износило је — 570,39 динара.

Код наведених градова јавни терети укупно су износили године 1908, у златним крунама, и то код: државног пореза — 6,296.859; градског пореза — 2,254.999; свега, дакле, — 8,551.858. На једног становника износио је државни терет — 20,9 зл. круна; градски терет — 7,5.

Нажалост немамо податке од Сенте и Суботице, те се не може извести упоређење са годином 1908. Познато нам је да сви јавни терети износе динара:

године 1933/34 код	укупно	на 1 становника
Сомбора	19,880.698	350,9
Новог Сада	37,989.554	365,2
Велике Кикинде	9,796.254	379,5
Петровграда	14,690.837	448,2
Панчева	9,004.546	289,3
Вршца	9,506.218	260,7
Беле Цркве	2,667.959	206,8

Године 1908 чист иметак војвођанских градова износио је 82,288.966 зл. круна; а пореско оптерећење 8,551.858 зл. круна; пореско оптерећење износило је г. 1908 око 10,4% од градског чистог иметка.

У недостатку других података да наведемо паралелу између оптерећења у 1908 години и 1934/35 години и то према индексном броју од г. 1934/35. (Паритет г. 1913 = 100; г. 1934 — VI = 1134). Јавни терети износили су г. 1934/35 код градова:

	по индексу (1:11)	стварно	више или мање
Сенте	?	?	?
Сомбора	10,766.217	19,880.698	+ 9,114.481
Суботице	?	?	?
Новог Сада	12,283.348	37.989.554	+ 25,715.206
Велике Кикинде	10,180.445	9,796.254	+ 384.191
Петровграда	9,146.852	14,690.837	+ 5,543.985
Панчева	6,027.241	9,004.546	— 2,977.305
Вршца	7,172.891	9,506.218	— 2,333.327
Беле Цркве	2,381.808	2,667.959	— 286.151

Упаде у очи велико оптерећење код Новог Сада, мање код Сомбора, Петровграда, Велике Кикинде и Беле Цркве. Тако исто је упадљиво да су Панчево и Вршац слабије оптерећени према индексном броју. Све ове појаве траже објашњење, које би се могло дати само после свестраног испитивања свих чињеница. Нажалост, ми их не познајемо пошто не располажемо тачним подацима.

Према индексном броју јавни терети код речених градова **требало би** да износе г. 1934 — код: државних терета 69,265.449 динара; самоуправних терета 24, 804.989, свега, дакле, 94,070.488.

Колики је стварни терет не знамо.

Пореско оптерећење по једном становнику износило је **само са самоуправним теретом у Југославији** и то године:

код	1928		1930	
општина	порези		порези	
	општински	области	општински	бановински
сеоских	41,7	11,6	59,9	32,3
градских	185,9	26,9	216,5	50,7
	у бившој Подунавској области		у данашњој Дунав. бановини	
код сеоских	58,8	9,7	110,0	53,2
код градских	113,3	22,2	216,6	61,4

А целокупно оптерећење свима јавним теретима износило је:

код	у бившој Подунавској области	у данашњој Дунав. бановини
општина	1928	1930
сеоских	55,3	163,1
градских	129,9	277,6

Целокупно пореско оптерећење са свима јавним дажбинама по једном становнику износило је у Југославији:

код	1929	1930
сеоских општина	59,9	92,1
градских општина	229,8	267,3

Само код градских општина: 1928 — 218,9 динара; 1929 — 229,8; 1930 — 267,3.

У прошлости пореско оптерећење (државним и самоуправним) на 1 становника износило је, 1908 године, у златним крунама, у покрајинама: Тамишкој — 20,9; Бачкој — 24,2; Торонталу — 24,6.

То би по индексу у динарској вредности износило код Тамишке — 229,9; Бачке — 266,2; Торонталске 270,6.

На једног становника у буџетској години 1937/38 долази у Дунавској бановини оптерећење самоуправних дажбина по градским општинама и то на име:*)

	динара
општинских прореза	71,9
општинских такса	50,6
општинске трошарине	54,0
по општинским фондовима	14,7
укупно општинске дажбине	191,2
бансвинског прореза	28,9
бановинске трошарине	5,1
бановинске таксе	9,2
бановински фондови	9,6
укупно бановинске дажбине	52,8
свега општинске и бановинске дажбине	244,0

Интернационалан компаративан преглед показује пореско оптерећење на једног становника г. 1934/35 у динарској вредности

Држава	државним	самоуправним	свега
	порезима		
Југославија	726,5	241,8	968,3
Немачки Рајх	1.486,1	4.529,5	6.015,6

Даљи интернационални преглед показује:

у милионима златних Рајхс-марака*)

Држава	1 држава	2 земља	3 провинција, департмани	4 општине	5 свега	на 1 становника (1-5)
САД (1924)	16.312	5.754	—	9.756	31.822	281
Велика Британија (1922/23)	15.596	—	—	7.854	23.450	525
Немачки Рајх (1925)	5.250	4.386	—	3.000	12.636	203
Француска (1923)	9.043	—	595	1.670	11.308	288
Русија (1925/26)	3.230	2.138	—	2.756	8.124	56
Холандија (1924)	1.138	—	—	1.361	2.499	344
Шведска (1922)	930	—	89	772	1.791	299
Швајцарска (1924)	235	396	—	199	830	212
Данска (1923/24)	371	39	—	334	744	219
Југославија (1932/33)*	6.914,3	—	—	3.325,6	10.239	430

*) Стат. годишњак 1938—1939 стр. 498—499

*) По Хикман—Фишеру.

(у милионима динара)

Из овог прегледа се види јако пореско оптерећење код свих континенталних земаља. Нарочито је велико оптерећење код Велике Британије. Знатно је мање, али је још увек велико, код Немачког Рајха, Француске, Холандије, Шведске, Швајцарске и Данске. Мало оптерећење показује на 1 становника само Русија. Код нас је пореско оптерећење мање од других континенталних земаља.

Пореско оптерећење (по Статистичком зборнику Немачког Рајха од г. 1934) износило је прерачунато у нашој динарској вредности на 1 становника и то у:

Бугарској (1929/30)	306,3
Пољској (1932/33)	314,2
Југославији (1932/33)	430,0
Грчкој (1929/30)	464,3
Румунији (1928)	570,3
Италији (1932/33)	882,3
Чехословачкој (1929)	1.321,6
Француској (1932)	1.920,3
Великој Британији (1932/33)	326,6

И ови подаци јасно показују пореско оптерећење код свих европских земаља. Само Бугарска и Пољска показују мање пореско оптерећење од Југославије. Све остале државе имају веће па и много веће пореско оптерећење. Нарочито је велико пореско оптерећење у бившој Чехословачкој, Француској и Великој Британији.

Из овог летимичног приказа види се:

а) да је пореско оптерећење у Југославији **умерено** према другим континенталним државама;

б) да је пореско оптерећење по једном становнику код бивших областних самоуправа било знатно мање, него код данашњих бановина. То је још и уколико значајније, што је индекс број г. 1929 износио 1817, а г. 1934 — само 1134, те би, према томе, и пореско оптерећење требало да буде са 37% мање у г. 1934.

Већ раније смо утврдили исту појаву и код намештеника и њихових принадлежности и то опет у корист Областних самоуправа које су радиле са **много мањим бројем**, али **са много боље плаћеним намештеницима.**

Непобитна је истина да је код нас уопште пореско оптерећење знатно мање него у другим европским земљама. Али је важно знати у колико је овај порески терет **сношљив** и то **према националном иметку**

**) По Министарству финансија „Преглед".

и дохотку. А то је важно и од пресудног значаја. По професору Хикман-Фишеру **националним иметак** по једном становнику у златним маркама износио је у разним земљама:

	1914	1928
САД	8.600	15.500
Немачки Рајх	5.500	3.900
Велика Британија	7.000	9.900
Француска	6.900	7.300
Русија	1.400	1.200
Италија	2.800	3.100
Белгија	7.200	6.900
Пољска	——	2.000
Швајцарска	6.500	7.600
Шведска	6.200	6.600
Холандија	3.200	3.900
Чехословачка	——	3.500

у милијардама златних марака

	1914	1928
Европа	1.800	1.800
цео свет	3.700	4.800

Национални доходак износио је у Великој Британији г. 1929 округло 3,9 милијарди фунти, г. 1932 — око 3,3, а г. 1935 — око 3,9 милијарди. По једном становнику г. 1932 — 84,7 — а г. 1935 — 77,7.

У Сев. Ам. Унији национални доходак био је г. 1929 — 87,1, а г. 1935 — 55,2 милијарде; по једном становнику кретао се од 7,7 на 439 па се подигао на 534 долара у истом периоду.

Национални доходак износио је године 1927 по једном становнику, у златним маркама, у земљама:

	на 1 становника	% од нац. иметка
САД	2.970	19
Велика Британија	1.970	20
Немачки Рајх	780	20
Француска	850	12
Италија	500	16
Русија	140	11
Белгија	1.390	20
Шведска	1.320	20
Чехословачка	560	16
Пољска	270	13
Холандија	920	23
Швајцарска	1.500	20
Југославија		
(у златним динарима)	562	?
а г. 1937/38	2.544	21,24

Цео национални доходак износио је у Југославији г. 1927 — око 80,1 милијарди динара.

Национални доходак износио је у г. 1933/34, према Статистичком званју Рајха, прерачунато у динарској вредности по једном становнику, и то у:

Великој Британији	20.854
Канади	14.320
Француској	14.224
Сев. Ам. Унији	13.695
Немачком Рајху	12.397
Шведској	8.969
Аустрији	8.089
Данској	8.068
Југославији	2.544
Норвешкој	1.974

Из ових података види се како су се САД богатиле у односу на остатак Европе. Године 1914 Европа је имала 49%, а г. 1928 само још 37% од националног иметка целог света. Национални иметак повећао се у С. А. Д. (1914—1928) од 860 на 1.850 милијарди златних марака.

Колико износе **јавни терети** у процентима од националног иметка то је оно важно питање, које нас овде интересује.

У процентима јавни терети износе од националног дохотка у: САД — (1924) — 9,6 Швајцарској (1924) — 14,0; Шведској (1922) — 25,0; Немачком Рајху (1925) — 26,0; Великој Британији (1923) — 31,7; Француској (1923) — 34,0; Холандији (1924) — 37,0; Русији (1926) — 40,0; у Југославији године 1928 — 17,16%; г. 1935 — 24,5%; 1937/38 — 21,24%.

У Југославији износило је на једног становника у динарима од:

	1928	1935	1937
националног дохотка	6.162,0	3.965,3	2.544.—
пореско оптерећење	1.507,4	963,3	542,2
пореско оптерећење у процентима од националног дохотка	17.16	24,5	21,24

Врло је важно знати **ко** и у **којој мери** учествује при стварању националног дохотка. При овом рачуну служићемо се Статистичким годишњаком од г. 1934 Немачког Рајха и познатим делом: „Наша народна привреда и национални приход" од М. М. Ђуричића из г. 1927. У следећем врло збијеном прегледу показаћемо који друштвени сталежи и колико заузимају у процентима од целог броја становништва, а колико у процентима производе од националног дохотка.

У загради су исказани подаци из год. 1937/38 према Експозеу Министра финансија.

	у процентима		
	од становништва	од националног дохотка	
Пољопривреда, сточарство риболов и шумарство	78,9	51,6	(57,2)
Индустрија и занатство	9,9	18,0	(26,4)
Трговина, кредит и саобраћај	4,3	17,3	(8,4)
			(8,0)
Јавни службеници, војска и слободна занимања	3,8	13 1	(—)
Остало	3,1	—	(—)

Овај збијени преглед показује да пољопривреда, заједно са сточарством, риболовом и шумарством, које чине 78,9% од становништва, производи око 51,6% (57,2%) од националног дохотка. Напротив, индустрија, занатство и трговина, са 14,2% од становништва, производи 35,3% (42,8%), а интелектуалци (3,8%), учествују са 13,1% од националног дохотка. Тежиште националног дохотка лежи, дакле, не толико у пољопривреди, већ у **трговини, индустрији, занатству и у интелектуалном раду.** Пољопривредна делатност уопште мање је била рентабилна и продуктивна при стварању националног иметка и дохотка. **Зато је више оправдано да се унапређује и развија трговина и индустрија.**

То се лепо види и код Немачке, која је, још пре четири деценије била земљорадничка земља. Њено земљорадничко, сељачко становништво износило је г. 1846 — 75,6%; 1860 — 71,1%; 1872 — 68,9%; 1891 — 62,6%; 1882 — 42,2%; 1933 — 28,9%.

Данас, друштвена структура у Немачком Рајху изгледа овако:

	у процентима	
	од бр. становништва	од националног дохотка
Земљорадња и шумарство	28,9	8,7
Индустрија, занатство, трговина, ренте, јавни и приватни намештеници	67,2	80,9
Остало	3,9	10,4

И у Немачком Рајху земљорадња **заостаје** при стварању националног дохотка.

Као што смо већ раније код популационе политике показали вал индустријализације шири се у нашем континенту **од запада према истоку,** па је већ захватио и нашу земљу. **Упоредо са овом друштвеном тенденсом мора ићи и развитак наших војвођанских градова.**

Као што се види из пописа становништва из 1921 године највећа је агломерација у нашој Војводини, јер 33,7% од становништва живи у градовима, док у просеку у Југославији само 20,1%; па и у Хрватској и Славонији 21,1%, у Словеначкој само 19,9%, а у осталим деловима Југославије још и мање. Код урбанизације је **најнапреднија наша Војводина.**

Ток и развитак нашег друштва у Војводини показује, дакле, јасну тенденсу агломерације, **али ће то ићи само упоредо са развитком индустрије и трговине.** Тако је енглески град **Креве** пре 70 година имао само четири кућице, а данас броји преко 60.000 становника са шест радијалних железничких пруга. **Алеништајн,** у Пруској, броји данас преко 43.000, **Оберхаузен** (у Рајнској) има преко 192.000 становника, а пре неколико деценија била су то мала насеља.

Током последњих столећа у западној Европи постало је преко 2.500 нових градова.

Лајпциг, који броји преко 714 хиљада становника, крајем 16 столећа био је место са 14.000 становника, тако да се с правом о њему казало „мали град са великим гласом". Неки немачки градови, који су још почетком 18 столећа имали само око 8—10.000 становника, данас су велики градови као: Кели са 757 хиљада становника; Лајпциг са 714.000; Есен са 654.000; Франкфурт са 556.000; Диселдорф са 499.000; Нирнберг са 410.000; Бохум са 315.000 итд.

Године 1900 живело је у градовима (изнад 100.000) у Немачкој само 8,5 милиона, г. 1910 преко 14 милиона становника; 1920 год. 18,8 милиона, а 1930 већ 20 милиона, тј. 26,6% од укупног броја становништва. Од целокупног броја становништва живело је у великим градовима (са преко 100.000) у појединим европским државама у процентима год. 1930:

Великој Британији	39,8
бившој Аустрији	32 4
Холандији	27,2
Данској	21,7
Белгији	17,9
Италији	17,4
Швајцарској	16,1
Француској	15,7
Грчкој	15,2
Пољској	10,4
бившој Чехословачкој	10,0
Русији	7,0
Румунији	5,9
Бугарској	3,9
Југославији	3,8

Као што се види **Југославија** у овом реду стоји на последњем месту, али је, ипак, урбанизација, нарочито у Војводини, доста јасна. Будућност и могућност развитка наших градова зависна је, као што смо већ рекли, од тока и напретка **индустријализације.**

Од наших војвођанских градова знамо да је године 1720 било становништва у Старој Кањижи — 2.270; Новом Саду — 4.771; Суботици — 8.210; Сомбору — 10.035.

У исто време Велики Бечкерек је имао 37, Панчево око 66 домова, у Вршац (1770 г.) 70 домова.

Као што се из приказаних података види национални иметак и доходак црпе своју снагу из: **трговине, индустрије, занатства, промета и интелектуалног рада.** То нам потврђује и следеће расматрање о подмлатку наше будуће интелигенције. По званичним статистичким подацима г. 1932/33 у процентима било је студената на нашим универзитетима:

од родитеља из:	од становништва	студената на универзитету
Пољопривреде и шумарства	78,9	18,4
Индустрије и занатства	9,9	6,3
Трговине, кредита и саобраћаја	4,3	12,4
Јавне службе, слободног занимања и војске	3,8	47,6
Осталих грана привреде и занимања	3,2	15,3

Ако је, дакле, најважнији чинилац и извор материјалног и духовног блага **средњи сталеж**, то му треба поклонити највећу пажњу и омогућити му не само опстанак, већ и напредак. Зато су све државне, друштвене, фискалне, социјалне мере, које отежавају и спутавају рад, развитак и опстанак интелектуалног сталежа, скроз погрешне и судбоносне. Под оваквим приликама није, дакле, могуће ни очекивати бољи просперитет наших градова.

4) ПРИХОДИ ГРАДСКИХ ОПШТИНА

Ово је крупно и компликовано питање, коме се, такође, обраћала врло мала пажња. Приходи градских општина били су врло разноврсни и показују велику несталност, несигурност, услед чега је тешко водити добру финансијску и комуналну политику. Следећи преглед показује нам разне изворе градских прихода у процентима:

	1928	1929	1930	1932
Преостале готовине и приходи из ранијих година	9,5	9,5	9,9	7,9
прирези	15,9	19,4	22,7	20,9
трошарина и таксе	29,9	31,7	31,2	25,7
субвенције и интереси	3,2	4,1	2,9	24,0
зајмови	14,4	6,5	8,9	0,1
од имања и предузећа	17,5	21,2	19,1	8,8
остали приходи	9,6	7,6	5,3	12,6

У год. 1936/37 по градским буџетима (ван Београда и банов. седишта) остварени приходи износили су у процентима и то од:*)

прирези 13,6; таксе 15,9; трошарине 20,7; осталих прихода 18,7; од предузећа 25,5; свега 94,4; фондови 5,6.

Из овог прегледа види се несталност, те, дакле, и несигурност извора; даље се види и то да се цео систем прихода креће око прирезе, трошарине и такса, које износе половину свих прихода. Међутим, приходи од имања и предузећа налазе се у опадању.

*) Наше самоуправе, VIII 5—6 стр. 96.

Међу овим изворима градских прихода не налазимо ни један извор из добро фундираних пореза, а трошарине и таксе не само да су несигурне, већ и притискују, често несразмерно и неравномерно, целу привреду; оне отежавају и спутавају њен рад. Оне уопште штетно утичу на рад и развитак привреде. Нажалост, тај исти систем преовлађује и у државним финансијама. Јер непосредни порези износе само 22,8%, а посредни и монополи око 44,7% од државних прихода. Исти је случај и код наших Бановина. Трошарина, таксе и привредни приходи износе 47,2% од целокупних прихода.

Градски прирези налазе се у сталном повећању што, такође, штетно утиче на привреду. Ако сравнимо државне приходе у појединим европским земљама видећемо да се порески систем у већем делу европских држава више ослања на **добро фундиране** врсте пореза, а мање на трошарине, таксе и царинске приходе. То се види из овог прегледа:

Држава	фундирани порези	на промет	на потрошњу	царине	разни	свега
Данска (1931/32)	39,9	—	31,1	29,0	—	100
Француска (1932)	57,9	3,4	27,1	11,6	—	100
Велика Британија (1932/33)	56,3	—	20,7	23,0	—	100
Италија (1932/33)	57,2	0,3	25,2	17,3	—	100
Холандија (1931)	51,8	—	34,7	13,5	—	100
Пољска (1932/33)	40,2	—	48,8	6,7	4,3	100
Швајцарска (1932)	24,0	—	1,8	74,2	—	100
С. А. Д. (1932/33)	46,7	—	39,9	13,4	—	100
Немачки Рајх (1931/32)	70,0	3,7	16,7	9,6	—	100
Југославија (1932/33)	43,7	—	45,0	11,3	—	100

Само Швајцарска и Данска имају слабо фундиране изворе. Напротив, **државе са јако развијеном привредом**, као што су Француска, Велика Британија, Италија, Холандија и Немачки Рајх, имају јаке фундиране изворе.

На трошарине и таксе налегле су: Пољска, С. А. Д., Данска, а међу **њима и — Југославија.**

Високе царинске ставове налазимо код Швајцарске, затим доста високе код Данске и Велике Британије. Пољска и Немачки Рајх одликују се ниским царинским таксама.

Све привредно јаке земље имају добро фундиране пореске изворе. Вредно је приказати порески систем Немачког Рајха.

У Немачком Рајху по рачунској години 1932/33 од појединих пореских облика црпеле су своје приходе сам Рајх, поједине савезне државе, затим општине на овај начин, и то од пореза:

I Порези на доходак и имовину (течевина укључиво друштвени порез; порез на имовину; на наследство и дарованье; на обвезнице).

II Порези на земљишни посед и на занатска предузећа (порез на

земљиште и на задруге; на занат укључиво на специјалне занате; на ручни и запрежни рад и други имовински порези).

III **Порези на кућевну најамнину** (финансиско судеоништво и судеоништво на згради).

IV **Порези на обрт и на промет са имовином** (обртни порез; порез на промену власништва земљишног поседа; на стицање земљишта; на повећану вредност; на коњске трке; друштвени и берзански порез; порез на осигурање, на менице, на таксене марке и други порези на промет са имовином).

V **Порези од саобраћаја** (персонални и робни транспорт; порез на теретна прометна средства и друго).

VI **Порези на трошарину** (на монопол и на шпиритус; порез на пиће, на заклану стоку, на дуван, — шећер, — забаве, — псе и остало).

VII **Царине.**

VIII **Зе изједначење.**

Врсте прихода — Порези на:	у процентима			
	само Рајх (Држава)	савезне државе	општине и општински савези без Хамбург-градова	јавна управа свега
I доходак и имовину	22,9	25,0	20,7	22,8
II земљ. посед и занатство	—	25,2	46,7	19,1
III кућну најамнину	—	25,0	9,9	8,7
IV обрт и промет са имовином	22,4	12,8	9,8	16,5
V саобраћај	3,7	1,8	4,1	3,4
VI потрошња	28,7	10,2	8,5	18,6
VII царинске таксе	22,3	—	—	10,8
VIII изједначење			0,8	0,1
свега	100	100	100	100
	у процентима			
I—IV фундирани порези	45,3	88,0	87,1	67,1
V таксе	3,7	1,8	4,1	3,4
VI трошарина*)	28,7	10,2	8,5	18,6
VII царинске таксе	22,3	--	—	10,8

Из овог прегледа види се да:

а) државна управа и месне самоуправе црпе своју финансиску снагу из фундираних (и полуфундираних) извора и то са 67,1%;

б) да таксе и трошарине имају значаја само код (државе) Рајха (32,4 а у целоме Рајху само 22,0%);

в) а царинске таксе задржао је Рајх у целости. Цео финансиски систем **јединствен** је, он почива на добро **фундираним, сталним и сигурним пореским изворима** како код Рајха, а тако исто и код самоуправа и општина. Такав фискални систем је могућ само у држави са јако развијеном привредом. У Немачкој национални доходак износио је у рајхсмаркама на 1 становника по куповној моћи од г. 1928:

*) и делимичне таксе.

1913 — 1.505; 1925 — 1.285; 1926 — 1.318; 1927 — 1.413; 1928 — 1.453; 1929 — 1.433; 1930 — 1.375; 1931 — 1.209; 1932 — 1.054; 1933 — 1.110.

Национални доходак креће се, дакле, по 1 становнику од 21.070 динара до 15.540 динара (1913—1933).

Ма да је национални доходак према паритету од г. 1913 (=100) пао у г. 1933 на 74, а по општој купованој снази на 87, ипак и г. 1933 национални доходак је око четири и пет пута већи у Немачком Рајху него у Југославији (6.162.—, 3.965.— и 2.544.— динара).

У Немачком Рајху порески систем је **јединствен**, јер он дели све приходе између Рајха, савезне државе и општине по извесном кључу, који узима у обзир како интересе целе државе, а тако исто и специјалне интересе локалних јединица, па пружа помоћ слабијима. Месне управе нису упућене само на своје изворе, већ и на државну **помоћ**. Препуштене саме себи, као код нас, оне траже и проналазе разне, многе месне изворе (таксе и трошарине), које по правилу штетно утичу на целу привреду, те чине производњу несталном, несигурном, тако као што је било у средњем веку, када је на сваких 20—30 километара постојала царинска баријера, која је онемогућила слободни развитак и ток производње и размену добара. Данашњи систем такса и трошарине живо нас потсећа на овај средњовековни систем. Под оваквим приликама слободан развитак градова није био могућ ни у средњем веку, те није ни данас. Чим су те баријере пале, почео је период наглог просперитета градова.

Наши, војвођански градови осећају такво тешко стање још у већој мери него остали градови Југославије, пошто су пре рата уживали знатну **државну новчану помоћ**. Тако је, према званичним подацима из године 1908, држава давала следеће помоћи, у **златним круна**ма, и то не само жупанијским муниципијама, већ и општинским самоуправама, као што се то види из овог прегледа:

жупаније	сопствени жупанијски приходи	државне субвенције дате жупанијама	општинама	свега
Бачка	90.216	557.220	210.316	767.536
Тамишка	21.859	479.947	151.395	631.342
Торонтал	56.743	596.588	231.830	828.418
свега	168.818	1,633.755	593.541	2,227.296

Сопствени жупанијски извори износили су само 9,3% од прихода, а државне субвенције 90,7%. Државна субвенција, дата овим нашим крајевима, (жупанијама и општинама), износила је г. 1908 2,227.296 златних круна, што би (по индекс-броју 1:11) износило, у динарској вредности, 24,505.256.

Самоуправе (жупанијске, градске и сеоске општине) биле су систематски и јединствено повезане у једно привредно и финансиско јединство у прошлости. Овакво јединство, овакав систем, овакву систематску помоћ немају данас наши градови, иако су државне, привредне и социјалне потребе у њима у сталном порасту.

Све ове тешкоће могу се савладати само једним општим и друкчије устројеним финансиским и управним системом. У крајњој анализи ови многобројни проблеми могу се решити само у оквиру једне **свеопште реформе управе и самоуправе.** Питање се своди управо **на поделу делокруга, функције и рада** централне власти и самоуправних јединица.

Ово разграничење овако је изведено у Немачком Рајху (у процентима):

I **Рајх** је задржао себи: војску (100); финансије (72); и, делом, јавну безбедност (51).

II **Савезним државама** припада један део: просвете (56); јавне безбедности (32); привреде и промета (18) и опште управе (21).

III **Самоуправама** су уступљене делом: општа управа (70); социјална управа (55); привреда и промет (53); просвета (43) и финансије (14).

Рајх је пребацио један део својих терета јавне безбедности на савезне државе. Али је битно повећао своје дужности око социјалног старања, просвете и финансија.

У великим потезима и прегледно подела делокруга и рада, као и терета и прихода овако изгледа по последњим државним завршним рачунима:

	у процентима		
	Рајх	савезне државе	самоуправе
Општа управа	11	20	69
Државна и јавна безбедност	54	31	15
Социјална управа	40	3	57
Просвета	1	57	42
Привреда и промет	23	19	58
Ратни терет	100	—	—
Војска	100	—	—
Финансије	72	14	14

Врло је поучно приказати поделу појединих важнијих грана јавног живота.

Тако је од **полиције** Рајх задржао за себе 28%; савезним државама дао је удела 38%; самоуправама је уступио 34%.

Код **правосуђа** Рајх има 2%; савезне државе 94%; Ханза-градови 4%.

Општа управа иде више на терет савезних држава и самоуправа.

Социјално старање терети великим делом самоуправе.

Просвета спада великим делом у делокруг савезних држава и самоуправа.

Финансије припадају великим делом Рајху, а мање самоуправама и савезним државама.

Војска и ратни терети у целости припадају Рајху.

Види се како је тешко спровести разграничење и повући демаркациону линију у појединостима између централне управе и самоуправе. Ова демаркациона линија није стална, већ се налази у сталном покрету и гибању према општим државним и месним приликама и потребама,

које су изложене стално таласању. Начелно: све што се тиче државне целине припада Рајху, све што има локални посебан интерес припада самоуправама. **Повезаност и јединство** су при томе строго спроведени, како код поделе делокруга, тако исто и код финансиских извора.

Све се то спроводи јединствено и систематски у тзв. **„Финансиском изједначењу" (Finanzausgleich)** и Рајх се стара, да свака управна и самоуправна јединица дође до својих потребних финансиских средстава у такозваној **„Zuschuszbedarf"-у** (у државној помоћи). Овај **„Zuschuszbedarf"** износио је у рачунској г. 1931/32 у милионима РМ (рајхсмарака), и то: код самог Рајха — 5.559,3; савезних држава — 2.305,8; општина и општинских заједница — 4.150,0; Ханзеатских градова — 342,9; свега, дакле, — 12.358,0 милиона РМ. А целокупни буџет **(Reiner Finanzbedarf)** Рајха и свих самоуправа износио је те исте рачунске године у милионима РМ 14.534,9. Државна припомоћ, тј. финансиско изједначење у облику **„Zuschuszbedarf"-а** износи, дакле, 85%!

Цео **„Zuschuszbedarf"** овако се дели у процентима: Рајх прима — 45,0; савезне државе — 18,6; општине и општинске заједнице — 33,6; Ханзеатски градови — 2,8.

Централна управа не задржава ни половину, већ већи део препушта самоуправама. У бившој Аустрији 1936 године овако је изгледало „финансиско изједначење": Беч град добијао је 31,5, савезне државе 44,8, општине 23,7%.

Овакав јединствен систем „финансиског изједначења" обухвата све делове државне управе и месне самоуправе, те им даје чврсту и сигурну финансиску подлогу која није изложена тренутним флуктуацијама узбурканог друштвеног и привредног живота, па обухватајући цео државни живот не излаже привреду месним пореским оптерећењима, пружајући истовремено стабилност како привредном раду, и тако исто управним и самоуправним финансијама. Најзад, овај јединствен систем помаже слабе, слабо развијене самоуправне јединице, што, такође, утиче благотворно на целину.

У новије време нагло су порасли и искрсли многи и нови задаци услед чега је упоредо расло и буџетско оптерећење самоуправних тела. Издаци свију немачких општина износили су г. 1876 — 227,5 милиона РМ; 1884 — 385,0 милиона РМ; 1907 — 2.700,0 милиона РМ; 1932 — 5.177,7 милиона РМ; 1936/37 — 4.972,3 милиона РМ.

У **Великој Британији** самоуправни издаци износили су, у милионима фунти, године: 1868 — 35,8; 1884 — 63,1; 1905 — 163,8. Издаци самоуправа већи су од државних (127,7).

У **Француској** самоуправни издаци износили су, у милионима франака, године: 1838 — 118; 1890 — 675; 1906 — 838; 1912 — 998.

Буџет **Париза** износио је око 400 милиона франака, те је већи од буџета Шведске, Норвешке, Данске и других европских земаља.

Проф. **О. Мулерт** вели да су комунални издаци пруских само-

управа износили, 1924 године, око 3,5 милијарди марака, од које своте иде само на општине округло 2,9 милијарди. Године 1931/32 буџет општина и општинских савеза износио је 6.997,9 милиона РМ.

Врло је поучно упознати се са финансирањем градских општина у Немачком Рајху по последњим рачунским подацима из г. 1931/32 и то по групама и величини градских општина. Овде ћемо изнети буџетску потребу и државну помоћ (**Finanzbedarf** и **Zuschuszbedarf**) Ови су износили, у милионима РМ, код градова:

са становништвом:	буџетска потреба	државна помоћ	на 1 становника
50.000—100.000	439,7	315,9	98,19
преко 100.000	2,866,4	2.143,4	125,97
25.000— 50.000	429,3	308,4	86,87
10.000— 25.000	418,1	295,8	64,42
5.000— 10.000	279,4	206,0	49,54
2.000— 5.000	291,2	228,8	35,14
до 2.000	502,9	424,9	19,54

Од ове велике државне субвенције највећи део употребљује се на: социјално старање (50,9%) и просвету (38,6%). Према најновијим подацима у буџету године 1936/37, у милионима РМ износили су:*)

целокупна потреба	5.306,4
чиста финансиска потреба	977,0
државна помоћ	717,6
На једног становника у РМ.	
од целокупне потребе	101,68
од чисте финансиске потребе	92,52
од државне помоћи	65,26

Из ових података види се да градске и сеоске општине покривају своје буџетске потребе **не прирезима, таксама и трошаринама**, већ добро **фундираним и сталним самосталним порезима и државном помоћу** (**Zuschuszbebarf**), а која је већа (по једном становнику), него што код нас износи целокупно пореско оптерећење по становнику у нашим војвођанским градовима!

Проблем градских финансија је врло сложен проблем. Добро уређене градске фијансије претпостављају:

а) добар државни **финансиски и порески систем**, који се систематски стара о свима самоуправним јединицама, не препуштајући их својој судбини, да се боре како могу, потпомажући их плански и систематски;

б) добро организоване **савезе** самоуправних јединица (сеоских и градских општина и општинских савеза, среских и обласних итд.), који се систематски баве комуналном политиком;

в) добро спремне **комуналне политичаре**, који стоје на челу самих самоуправа;

*) Stat. Jahrbuch, 1938 стр. 491.

г) добре **намештенике** са солидном, научном комунално-политичком спремом и систематским радом.

Да прегледамо синоптички и да повучемо паралелу између управе, самоуправе, пореза и финансије Југославије и Немачког Рајха.

	Југославија	Немачки Рајх
Пореско оптерећење на 1 становника у динарима	570,39	6.015,6
Национални доходак на 1 становника у динарима	2.544,0	15.540,0
Пореско оптерећење од националног дохотка у процентима	21,24	26,0
Буџетски приходи од фундираних пореза у процентима	43,7	69,9
Државна субвенција градовима	—	5.177,7 мил. РМ.
На 10.000 становника било је:		
службеника државних	146,5	32,4
службеника градских	76,5	26,5
Лични издаци у буџету		
државном, у процентима	46,52	17,4
градским, процената	20,90	25,3
Просечна принадлежност у динарима		
1 службеника, државног	2.089.—	6.253.—
1 службеника, градског	1.456.—	8.464.—

Салдо овог упоредног прегледа показује велики **минус** скоро на целој линији наше управе и самоуправе према Немачком Рајху.

1) Високо пореско оптерећење према слабом националном дохотку.

2) Мали национални доходак због слабог продуктивног друштвеног слоја (од 15—60 година), даље због слабо развијене индустрије, трговине и размене добара.

3) Сувише велики број јавних намештеника у свима положајима и гранама управе и самоуправе.

4) Слабо наплаћени намештеници, те слабљење једног од најзначајнијих друштвених сталежа и то у једном друштву са најслабијим продуктивним слојем.

5) Слабо развијена комунална политика; комунална политика без позитивног комунално-политичког знања и спреме.

6) Комунална политика без плана, без система и без сваке организације.

7) Слаби, нестални, несигурни управни и самоуправни финансиски извори.

8) Слабо фундирани порези, претежност такса и трошарина.

9) Мала државна помоћ и без органског јединства.

10) Најзад, повећане нове социјалне, културне, привредне дужности везане са све већим издацима.

Овако се могу окарактерисати, углавном, наше градске комуналне финансије.

Наше градске (као и сеоске) општине боре се са највећим финансиским тешкоћама. Многе наше градске општине налазе се управо у безизлазном положају, па и на рубу слома.

Санирање наших градских финансија мораће да се спроведе упоредо са свеопштом реорганизацијом и преоријентацијом не само наших општинских, већ и државних финансија, а пре свега и целокупне наше привреде и државног, управног и самоуправног преуређења и система.

Вршац, септембра 1940.

ВЛАДИМИР МАРГАН

Из литературе

Статистички преглед Краљевине Југославије, Београд, 1930.

Попис становништва. Дефинитивни резултати године 1921. Београд, 1932 год.

Дефинитивни резултати 1931. Београд, 1937.

Дефинитивни резултати 1931, књига IV. Београд, 1940.

Наше самоуправе. Београд, 1936—1939.

Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, године 1910—1938.

Bács-Bodrog vm. 1900 évi népszámlálása, Budapest 1902.

Torontàl vm. и Temes vm. 1900 népszàmlàlàsa, Budapest 1902.

Даља литература у Првом Годишњаку првог конгреса војвођанских градова. Панчево, 1925, стр. 216—217 и Монографија Подунавске области I, Панчево, 1929, стр. XI—XII.

Садржај

Увод. — Комунална политика. — Популација и популациона политика. — Територија и насељеност. — Популација, бројно стање. — Становништво по народности. — Друштвена структура наших градова. — Проблеми комунално социјалне природе. — Чиновници и чиновничке плате — Комунални проблеми војвођанских градова. — Финансиски проблеми војвођанских градова. — Имовно стање војвођанских градова. — Приходи.